

K 10.095
3

საბატა ბუბუხვილი

**„აზიური“ ნარკოზების
ნ ე ს ი**

სახელგამი 1934 ბზილისი

„აზიურნი“ საკრძოვების წიგნი

K 10.025
3

საგარეო-საზღვაო
საქმეთა მინისტრის
კაბინეტი

ცალკე ამონაბეჭდი ამავე ავტორის წიგნიდან: „სახალხო მეურნეობის
წარმოშობა და განვითარება“ ტ. II. წ. I.

წინასიტყვაობა

წინამდებარე წერილი იბეჭდება იმ სახით, როგორც იყო დაწერილი უკვე ერთი წლის წინად. მართალია, მას შემდეგ ამავე საკითხზე კიდევ ზეერი ითქვა და გამოიკა, მაგრამ ამან მხოლოდ კიდევ უფრო დაგვარწმუნა იმ თვალსაზრისის სუსტობაში, რომელიც აქ არის განვითარებული, — საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე მარქსიზმ-ლენინიზმის მოედვრებაში, — ე. წ. „აზიური“ წარმოების წესის გაგებისათვის.

ეს წერილი წინაკაპიტალისტური ეკონომიური ფორმაციების გარშემო ჩემ მიერ წარმოებული მუშაობის ციკლიდანაა; იგი დასაბეჭდად იყო მზადქმნილი, როდესაც, გასულ წელს, დაიწერა და დაიბეჭდა კიდევაც ამ მუშაობიდან მიღებული შეკუმშული დასკვნა — „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“ (1933 წ.); ეს იყო, ასე ვსთქვათ ჩვენს სინამდვილეში პირველი სიტყვა იმ დისკუსიის საკითხებზე, რომელიც უკვე თითქმის ათი წელია რაც მიმდინარეობს საბჭოთა კავშირის მოწინავე სამეცნიერო ცენტრებში. „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“-მა ცხოველი გამოხმაურება ვპოვა ჩვენში, რამაც ნათელყო ის უდიდესი ინტერესი, (და გაუგებრობანიც), რომელიც ამ მხრივ არსებობდა საზოგადოებათმეცნიერების დრონტზე. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ ნაშრომში ჩემ მიერ დაშვებული იქნა ზოგიერთ საკითხში მექანიკური შეცდომა, რომელზედაც თავის დროზე სამართლიანად მიმითითა ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პარტიულ კომიტეტმა, რამაც შემდგომ მუშაობაში, — და განსაკუთრებით „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“-ის მეორე გამოცემაში, რომელიც ამჟამად უფრო გაფართოებული და გაშლილი სახით მზადდება დასაბეჭდად, — დახმარება გამიწია თავიდან ამეცილებია ისინი.

„აზიური“ წარმოების წესის შესახებ „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“-ის შესაბამ პარაგრაფში მოცემული იყო დასკვნები რაიც ამ წერილში შედარებით უფრო ვრცლადაა წარმოდგენილი; აქ აგრეთვე გაცხრით გადმოცემულია ძირითადი შინაარსი „აზიური“ წარმოების წესის გარშემო წარმოებული დისკუსიისა, და დართულია კიდევ ამ დისკუსიის მთავარი ლიტერატურაც.

ბ. გუგუშვილი

1934. III. 2

ტფილისი

„აზიური“ წარმოების წესი.

საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების შესახებ უკანასკნელი წლებში განმავლობაში წარმოებულ დისკუსიამ უკვე ერთგვარი გამოხმაურება ჰპოვა, ჩვენშიაც. სჯობია გვიან, ვინემ არასოდეს. მით უმეტეს რომ არც ისე გვიანაა. ეს საკითხები დღემდე წარმოადგენენ დაუცხრომელი კამათის საგანს, რაც იმითაა აიხსნება, რომ თემა არა მარტო თეორიული და ისტორიული ინტერესის შემცველია, არამედ იმავე დროს მეტად აქტუალურ პრაქტიკულ-პოლტიკურ ხასიათს ატარებს, — სხვათაგან წარმოდგენილიც არის.

როგორც ეს ცნობილია, საკითხის პირველი კვანძები დაიხლართა აღმოსავლური ქვეყნების ისტორიული განვითარების პრობლემათა შესწავლის გარშემო, რაიც გამოწვეული იყო საფუძველზე იმ რევოლუციონურ მოძრაობათა მიზნების და პერსპექტივების მეცნიერულად გამოკვლევისა, რომელიც კარგახანია დაენთო და რომელმაც გრანდიოზული ხასიათი მიიღო საერთოდ აღმოსავლეთში და განსაკუთრებით კი ჩინეთში, ერთის მხრივ ულტრა-იმპერიალისტურ მტაცებლური ზრახვების წარმონადგენელ ბურჟუაზიული ევროპის, ამერიკის და იაპონიის კავიტალისა და მეორეს მხრივ ჩინეთის მრავალმილიონიანი მშრომელი მასების ეკონომიური და ეროვნული ჩაგვრისაგან განთავისუფლებისაკენ „ლტოლვის“ ურთაერთთან გადამწყვეტი შეჯახების ნიადაგზე, რომელიც მას შემდეგ მეტნაკლებს სიმწვავეთ და ინტენსივობით დღემდეც გრძელდება და გაგრძელდება სანამ ჩინეთის პროლეტარიატი და მისი ხელმძღვანელობით ამოძრავებელი რევოლუციონური გლეხობა „აბოლოოდ“ არ გადაიგდებს თავიდან მონობის იმ უღელსა, რომელიც მას იმპერიალისტურ-ბურჟუაზიული და ფედალურ-საშუალო საუკუნეებრივი ექსპლოატაციის ათასგვარა პირდაპირი თუ არაპირდაპირი, აშკარა თუ ფარული ფორმების სახით რომ აწევს.

დღეს ჩინეთის რევოლუციონური პროლეტარიატი, რომელმაც სათავეში უდგას ჩინეთის კომუნისტური პარტია უკვე დარწმუნებულია, რომ ის საბოლოო გამარჯვებას ვერ მაღწევს იმ რეაქციონურ ხალხონურ თეორიის საფუძველზე, რომელიც „ჩინეთის რევოლუციის მამად“ წოდებულ რევოლუციონურ დომოკრატ სუნ-იატ-სენმა თავის დროზე დასახა მის პარტიის მთავარ პრობლემად: ნაციონალიზმი, დემოკრატია, სოციალიზმი და ხუთსფეხურიანი კონსტიტუცია.¹⁾ სუნ-იატ-სენს

¹ Сунь-Ят-Сен — „Записки китайского революционера“, 1926, 133.

ეყოფა დამსახურებად, რომ თითქმის ნახევარმილიარდიანი ჩინელი ხალხის მასსა გაანთავისუფლა 2000 წლის წინად ფუ-გუეხის მიერ განმტკიცებული „სიბრძნას“ მონობიდან, რომ: მოქმედება — ძნელია, ხოლო ცოდნა კი — ადვილი. სუნმა თავისი მოღვაწეობით, რომელიც გაუღნთილი აყო გმირული, გულწრფელი და რევოლუციონური დემოკრატიზმით, გააცამტვერა ეს დროგასული და სქოლასტიკური თქმულება, რომელსაც ასე დიდხანს შეეხოკა ჩინეთის ხალხი და რომლის ბატონობამ „პარალიზაციამდე მიიყვანა“, — თვით სუნის სიტყვებით რომ ესტყვათ, — მისი „გეგმა ჩინეთის გადახალისებისა“²). დღეს ჩინეთის პროლეტარიატი აშკარად ხედავს, რომ გზა სოციალიზმსაკენ შეიძლება გაკაფულ იქნას მხოლოდ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით, მხოლოდ და მხოლოდ ამ მეთოდებისა და პრინციპების საფუძველზე, რომელიც დასახა თანამედროვე მსოფლიო პროლეტარიატის რევოლუციონურმა გენიოსებმა: მარქს-ენგელს-ლენინ-სტალინმა.

როგორც უკვე ვსტყვით ამგვარ პრაქტიკულ-პოლიტიკურ ნიდაგზე ფორმაციების შესახებ წარმოშობილ დისკუსიამ იმთავითვე გაცხოველებული ხასიათი მიიღო და თავისთავად ცხადია, რომ თანმიმდევარი პროგრესიული ფორმაციებს შორის ყველაზე აქტუალური შეიქნა საკითხი „აზიური წარმოების წესის“ შესახებ.

დისკუსიის პირველ წლებში ჩამოყალიბდა ორი მთავარი შეხედულება. ერთნი ამტკიცებდნენ, რომ „აზიური ფორმაცია“ ეს სხვა არაფერაა, როგორც პირველყოფილი ფორმაცია და ამდენად მათ აიგივებდნენ უკლასო საზოგადოებასთან. მეორე შეხედულება, რომელმაც თავისი გამოხატულება პპოვა კონტრ-რევოლუციონურ ტროცკიზმში და, აგრეთვე, ამხ. ლ. მადარის და კიდევ ზოგიერთ სხვა საბჭოთა ისტორიკოსების შრომებში ამტკიცებდა, რომ „წარმოების აზიური წესი“ არის საესებათ დამოუკიდებელი, თავისებური და სხვებისაგან განსხვავებული ფორმაცია.

ქვემოდ ჩვენ შევეცდებით გარკვევას საკითხისა, თუ როგორ უნდა იქნას გაგებული მარქიზმ-ლენინიზმის საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე მოძღვრებაში, ე. წ. „აზიური წარმოებას წესი“ ანუ „აზიური ფორმაცია“.

სანამ უშუალოდ საკითხს შევეხებოდეთ, საჭიროა წინასწარ რამოდენიმე სიტყვა ითქვას ფორმაციებზე მარქიზმის მოძღვრების განვითარების შესახებ.

დაწყებული 1843-1844 წლებიდან ვიდრე 1858-1859 წლამდე კ. მარქსი არსად, ან თითქმის არსად არ იხსენიებთ „წარმოების აზიურ წესს“. ამ ხანებში მარქსის მიერ დაწერილ თხზულებებში — „გერმანული იდეოლოგია“, წერალი ანენკოვს, „ფილოსოფიის სილატაკე“, „დაქრავებული შრომა და კაპიტალი“, „მანიფესტი“ და მრავალ სხვაში —

². Сунь-Ят-Сен — „Капиталистическое развитие Китая“, 1925. М. 192.

ჩვენ საქმე გვაქვს უმთავრესად, თუ მხედველობაში არ მივღებთ „გერმანულ დეოლოგიაში“ მოხსენებულ „საკუთრების პირვანდელ ფორმა რომელსაც მარქსი და ენგელსი უწოდებენ „სავაჭრელო საკუთრებას,“²⁾ სამ ფორმაციასთან. ესენია: ანტიკური, ფეოდალური და ბურჟუაზიული საზოგადოებრივ-ეკონომიური ურთიერთობანი.

ამ პერიოდის ნაწერთა შორის კ. მარქსს ეს შეხედულება განსაკუთრებით პოპულარიულად აქვა გამოთქმული „დაქირავებულ შრომა და კაპიტალი“: „საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომლებშიც ადამიანები წარმოებას ეწევიან, საზოგადოებრივი საწარმოო ურთიერთობანი იცვლებიან, გარდაქმნიებიან ნივთიერ საწარმოო საშუალებათა, საწარმოო ძალთა ცვლილებასა და განვითარებასთან ერთად. საწარმოო ურთიერთობანი ერთობლივად შეადგენენ იმას, რაააც საზოგადოებრივ ურთიერთობათ, საზოგადოებას უწოდებენ; მხოლოდ განვითარების განსაზღვრულ ისტორიულ საფეხურზე მყოფ საზოგადოებას, თავისებური, განსხვავებული ხასიათის მქონე საზოგადოებას. ასეთ საწარმოო ურთიერთობათა ერთობლივობას წარმოადგენს ანტიკური საზოგადოება, ფეოდალური საზოგადოება, ბურჟუაზიული საზოგადოება, და თითოეული ეს საზოგადოება წარმოადგენს ამასთანავე განვითარების განსაკუთრებულ საფეხურს კაცობრიობის ისტორიაში“.

ზემოდ მე აღვნიშნე რომ 1859 წლამდე მარქსს არ იხსენიებდა „აზიური წარმოების წესს“. ახლა კი აქ უნდა დავსძინოთ, რომ უფრო ადრე, სახელდობრ, 1853 წლის 1 ივნისს ენგელსის ადმი გაგზავნილ, მისი კერძო წერილიდან სჩანს, რომ მარქსი მისთვის ჩვეულებრივით სწავლობს აღმოსავლეთის ხალხთა, განსაკუთრებით ინდოეთისა და ჩინეთის საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიას. ხსენებულ წერილში მარქსი სწერს:

„აღმოსავლეთის ქალაქთა აღორძინების შესახებ ყველაზე ბრწყინვალე შესანიშნავ და აშკარად დასაწახ დახასიათებას იძლევა მოხუცი ფრანსუა ბერნიე, რომელიც ცხრა წელიწადი იყო ექიმად აურენგზებესთან. (ფრანსუა ბერნიე — „მოგზაურობა, რომელიც შეიცავს აღწერას სახელმწიფოსი დიდი მოგოლისა და სხვ.“); იგი ძალიან კარგად აგვწერს, თუ როგორ ეწყობოდა ამ უზარმაზარი ჯარების მომარაგება და საერთოდ რა მდგომარეობაში იყო სამხედრო საქმე, რ, სხვათა შორის ამბობს: „ლაშქრის გულს შეადგენს ცხენოსნობა, ქვეითი ჯარი ისე მრავალრიცხოვანი არაა, როგორც ამბობენ, თუ ნამდვილ მოლაშქრეთ არ შეუტრევთ მოსამსახურებმა და ვაჭრებს, რომლებიც თან დაყვებიან ხოლმე ჯარს. ყველას თუ ჩავთვლოთ, მაშინ საერთო ჯამში, რომელიც მთავართან ერთად იძვრის ხოლმე, შეიძლება იქნეს 200.000-დან 300.000 კაცამდე; ხან-

²⁾ К. Маркс и Энгельс — „Сочинения“, IV, 1933 12, 52; „Архив“, I, 254.

დისხან მეტიც იქნება, ეს იმ შემთხვევაში, თუ გადაწყვეტილია, რომ მთავარი დიდი ხნით სტოვებს დედა ქალაქს. ეს შეუძლებლად არ მოეჩვენება იმას, ვინც იცის ეს უანგარიშო, უღვევი კარავი, სამზარეულო, ჯოგი, სხვადასხვა ქონება, ხშირად ქალებიც, მაშასადამე. სპილოები, აქლემები, ხარები, ცხენები, მუშები, მოიჯარადრენი და მოსამაზებლები, მოვაჭრენი რომელნიც თან მისდევენ უკან ჯარს: ეს არ გაუკვირდება იმას, ვინც იცნობს ქვეყნის თავისებურ წყობილებას და მის მთავრობას, ვინც იცის, რომ მთავარი ერთადერთი მესაკუთრეა სახელმწიფოს მთელი ადგილმამულის, საიდანაც აუცილებლობით გამომდინარეობს, რომ ყოველი სატახტო ქალაქი, მაგ., დელი ანუ აგრა განსაკუთრებით ჯარით ცხოვრობს და იძულებულია გაუყეს მთავარს, როცა იგი მოგზაურობს ხოლმე თავის ქვეყანაში“.

და შემდეგ მარქსი ამ წერილის დაბასრულს დასძენს: „ყველა სა-ადგილ-მამულო ურთიერთობის საფუძველს აღმოსავლეთში ის (ბერნიე შგულისხმობს ოსმალეთს, სპარსეთს, ინდოეთს) სრულიად სამართლიანად ხედავს იმაში, რომ იქ არ არის მიწაზე კერძო საკუთრება. აი ნამდვილი გასაღები აღმოსავლეთის ცისათვის“ (კურსივი ჩვენია — პ. გ.).

ფრ. ენგელსი კი თავის საპასუხო წერილში, 6 ივნისს იმავე 1845 წ. სწერს:

„მიწაზე კერძო საკუთრების არ არსებობა მართლაც გასაღებია მთელი აღმოსავლეთისათვის. ამაში მდგომარეობს მთელი პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი ისტორია. მაგრამ რა თი აეხსნათ, რომ აღმოსავლეთს ხალხნი ვერ მივიდნენ კერძო საკუთრებამდის. ვერ მიაღწიეს ფეოდალურ საკუთრებამდე-კა?“ და თვითონვე აძლევს პასუხს: „მე გონია უმთავრესი მიზეზია შავა და ნიადაგის თვისება. განსაკუთრებით თუ მივიღებთ მხედველობაში უდაბნოთა დიდ ზოლს, რომელიც გრძელდება სახაროდან მოყოლებული არაბეთით, სპარსეთით, ინდოეთით და სათათრეთით აზიის უდიდეს მთა-ზეგანამდე. აქ მიწათმოქმედების მთავარი პირობაა ხელოვნური მორწყვა. ეს კი ან თემის საქმეა, ან საოლქო მმართველობისა, ან კიდევ ცენტრალური მთავრობისა... თავისუფალმა მეტოქეობამ იქ სრულიად შეირცხვინა თავი. მიწა იქ ხელოვნურად ნოყიერდება. ამიტომ იმ შემთხვევაში თუ წყალსადენი ფუჭდება, მიწათმოქმედებაც იღუპება, ამით აიხსნება ის საყურადღებო ფაქტი, რომ მთელი ოლქები, წინაღ შესანიშნავად დამუშავებულნი, დღეს გავერანებული და გაპარტახებულია (მაგ., პალმირა, პეტრა, ჰიმენის ნანგრევნი, ეგვიპტის ადგილები, სპარსეთი და ინდოეთი) ამით აიხსნება ის მოვლენაც, რომ საქმაოა ერთი განმანადგურებელი ომი, რათა მთელი ქვეყანა დაცალკეირდეს და საუკუნეებით გაველურდის. ჩემის-აზრით ამავე მოვლენათა რცხვ, ეკუთვნის აგრეთვე სამხრეთ არაბეთის ვაჭრობის მოსპობაც მაჰმადამდე, რააც შენ სრულიად სამართლიანად სთვლი მაჰმადიანური რევოლუციის უმთავრეს მომენტად“.

ამგვარად, როგორც ჰჩანს მარქსისა და ენგელსის მიერ ერთმანეთისათვის მიწერილი კერძო, ხასიათის წერილები ნათელყოფენ იმ მუშაობას, რომელიც მათ ამ მხრე უწარმოებიათ, და აგრეთვე მათი, ამ საკითხზე, შეხედულების ჩამოყალიბებას გზებმაც. უმათერესი რამ, თითქმის უკვე თქმულია ამ წერილებში; ხოლო აქედან დაწყებული, რამოდენიმე წლის შემდეგ კ. მარქსი უკვე საჯაროთ აქვეყნებს თავის შეხედულებებს აღმოსავლეთზე. აზიური ქვეყნების განვითარების თავისებურებაზე, გარდა ჩვენ მიერ მოყვანილი ადგილებისა მარქს-ენგელსის ნაწერებიდან კიდევ მრავალი ადგილებს აღნიშვნა და დასახელება შეიძლება ამ საკითხზე, სადაც ისინი აღიარებენ, ხაზს უსვამენ და აღნიშნავენ აზიის ქვეყნების თავისებურებათ⁴).

როგორც ცნობილია, კ. მარქსმა პირველად ეს საკითხი ნათლად და ყველასთვის გასაგებად წამოაყენა უკვე მხოლოდ 1859 წელს, თავის თხზულებაში „პოლიტიკური ეკონომიის კრატიკისათვის“, რომლის წინასტყვაობაში ეკითხულობთ: ფართო მოხაზულობით შესაძლებელია აზიურ, ანტიკურ, ფეოდალურ და თანამედროვე ბურჟუაზიულ წარმოების წესს ეკონომიური საზოგადოებრივი ფორმაციის პროგრესიული ემოქმედეოდოს“.

შემდეგ უკვე იგივე აზრები განვითარებულია „კაპიტალის“ ყველა ტომებში: „ყოველი წინაკაპიტალისტური წარმოების დროს მევახზე თამაშობს რევოლუციონურ როლს, მხოლოდ იმდენად რამდენადაც ის ანგრევს და ანადგურებს ფორმებას საკუთრებასა, რომელთა მყარ ბაზსზე და ერთსა და იმავე ფორმაში შეუწყვეტელ ხელახლა წარმოებაზე დამყარებულია ქვეყნის პოლიტიკური წყობილება. აზიური ფორმების დროს, მევახშეობას შეუძლია აარსებოს ძლიერ დიდხანს, არ გამოიწვევს რა სხვა რაიმეს, გარდა ეკონომიური დაცემისა და პოლიტიკური კორუპციისა“⁵).

„მონათმფლობელურ ურთიერთობაში, ბატონყმურ ურთიერთობაში, მოხარკეობის ურთიერთობაში (ე. ი. აზიურ ურთიერთობაში — ბ. გ.) (რამდენადაც პრიმიტიულ თემებში მავლებთ მხედველობაში) პროდუქტის მიმთვისებელი და, მაშასადამე, გამყიდველი არის მონათმფლობელი, ფეოდალური მებატონე, ხარკის მიმღები სახელმწიფო“; შემდეგ: „აღნიშნულ წარმოების წესთა არსებობის დროს ზედმეტი პროდუქტის მრავალი მფლობელი, რომლებთანაც ვაჭარს საქმე აქვს, — მონათმფლობელი, ფეოდალური მებატონე, სახელმწიფო (მაგალ., აღმოსავლეთის დესპოტი), — მომხმარებელ სიმდიდრეს წარმოადგენენ“⁶).

ინდოეთის და საერთოდ აზიური ხალხების ისტორიულ განვითარებას თავისებურებათა პირობებისა და მიზეზების დახასიათებათაგან, რომელსაც

⁴ იხ. კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი — „წერილები“ 1923 ტფ. 103 — 104; Маркс и Энгельс — „Сочинения“, IX, 347 — 348.

⁵ К. Маркс — „Капитал“, III, II, 1930, 137.

⁶ კ. მარქსი — „კაპიტალი“, III, I, 1932 ტფ. 283, 288.

ადღევან მარქსი და ენგელსი შეიძლება კიდევ მოყვანილ იქნეს შემდეგი ადგილებზე:

„წყლის მიწოდების მოწყობა ერთერთი ნივთიერი საფუძველია სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების, რომელიც ვრცელდებოდა ინდოეთის წვრილ და ურთიერთშორის კავშირს მოკლებულ საწარმოო ორგანიზმებზე. ინდოეთის მაჰადიან მბრძანებლებს ეს უფრო კარგად ესმოდათ, ვიდრე მათ ინგლისელ მემკვდრებს“. ხოლო ამავე გვერდზე „კაპიტალისა“ მარქსი აკეთებს შენიშვნას, რომელსაც შემდეგ უკუღმართული დასკვნების გამოყვანის დროს არაერთხელ უბრუნდება პლენხანიცი: „იმ აუცილებლობამ რომ უჭდა გამოენგარიშნათ ნილოსის წყალდიდობის პერიოდები, შეჰქმნა ეგვიპტური ასტრონომია და მასთანვე მოგვცა ქურუმთა კატას, როგორც მიწათმოქმედების ხელმძღვანელ ბატონობა“).

ფრ. ენგელსი „ანტიდურინგში“ სწერდა: „მთელ აღმოსავლეთში, ზადაც მიწის მესაკუთრე ან თემია ან სახელმწიფო, ენას აკლია თვით სიტყვა მემამულე, ამის შესახებ ბატონ დიურინგს შეუძლია ცნობა ნილოს ინგლისელი იურისტებისაგან, რომელნიც ინდოეთში... ამოდ იტეხდნენ თავს კითხვის გამოსარკვევად — ვინ არის მამულის მესაკუთრე... აღმოსავლეთში პირველად თურქებმა შემოიღეს მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში ერთგვარი მიწათმფლობელური ფეოდალიზმი“).

ფიქრობ მეტი ამონაწერების მოყვანა საჭირო არ არის, რომ ჩვენთვის ნათელი გახდეს ის გარკვეული შეხედულება, რომელიც ამ მხრე მარქსმა და ენგელსმა გამორიყვეს — მაშინდელი რატორიო-გრაფიაში აღმოსავლეთის მცოდნეობის საფუძველზე.

* * *

ზედმეტად არ იქნება აქვე აღინიშნოს, რომ გ. პლენხანოვიცმა დოგმატურად გამოიყენა შეხედულება „წარმოების აზიურ წესსზე“, რამაც მას თავის განთქმულ შრომაში — „მარქსიზმის ძირითადი პაკთები“ — „საშუალება მისცა“, ე. წ. გეოგრაფიული მატერიალიზმის საფუძველებზე შემდგარიყო და რატაციელის თეორია გაემართლებია. პლენხანოვი, მოყავს რა ციტატი „პოლიტ. ეკონომ. კრიტიკის“ წინასიტყვაობა დაწ. სწერს:

„აქ ჩვენს წინაშეა ნამდვილი, — და ამავე დროს წმინდა მატერიალისტური, — ალგებრა“ საზოგადოებრივი განვითარებისა. ამ ალგებრაში არის ადგილი, როგორც „ნახტომებისათვის“, — სოციალურ რევოლუციათა ეპოქებისათვის, — ასევე თანდათან ცვლილებათათვის. ნივთთა მოცემული წესის თვისებებში თანდათან რაოდენობითი ცვლილებებს მიყვებათ, დასასრულ თვისობრივ ცვლილებებისაკენ, ე. ი. წარ-

7. კ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, 1930, 460.

8. ფრ. ენგელსი — „ანტიდურინგი“, 1933, ტფ. 143.

მოების ძველი წესსა, — ანდა როგორც აქ მარქსი გამოსთქვამს — ძველი საზოგადოებრივი ფორმაცია და ცემოაქენ და მისი ახალი შეცვლა საკენ. თანახმად მარქსის შენიშვნისა აღმოსავლეთსა, ანტიკური ფეოდალური და ჩვენი თანამედროვე ბურჟუაზული წესები წარმოებიან შეიძლება განხილულ იქნან, ფართო მოხაზულობით, როგორც თანამედროვე („პროგრესიული“) ეპოქები საზოგადოებას ეკონომიური განვითარებისა; მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ როდესაც მარქსი შემდეგმგაეცნო მორგანოს წიგნს პირველყოფილ საზოგადოებაზე, მაშინ, ალბად, შეიცვალა თავისი შეხედულება ანტიკური წარმოების წესა აღმოსავლეთური წარმოების წესასადმი მიმართებაში; და ნამდვილად ცფეოდალური წარმოების წესის ეკონომიური განვითარების ლოგიკა მოგვყენან სოციალურ რევოლუციამდე, რომელიც დაგვირგინდა კაპიტალიზმის ზეიმით. მაგრამ ჩინეთს ანუ ძველი ეგვიპტის ეკონომიურ განვითარების ლოგიკას საფუძვლად არ მიყვებით ანტიკური წარმოების წესსა წარმოშობისაკენ. პირველ შემთხვევაში ლაპარაკია განვითარების ორ ფაზაზე, რომელშიაც ერთი მოხდევს მეორეს და იქმნება მისგან. მეორე შემთხვევაში კი ჩვენ გვაქვს ორი პარალელურად არსებული ტიპები ეკონომიური განვითარებისა.

ანტიკურ საზოგადოებამ შეიცვალა საზოგადოების საგვარეულო ორგანიზაცია და იგივე ორგანიზაცია იყო წინამსროლი აღმოსავლეთური საზოგადოებრივი წყობის წარმოშობისა. ეკონომიური წყობის თითოეული ორი ტიპთაგანი შედეგი იყო საწარმოო ძალთა ამ განვითარებასა, რომელიც წარმოებდა საგვარეულო ორგანიზაციის, წილში და რომელსაც ბოლოს და ბოლოს აუცილებლობათ უნდა გამოეწვია მისი გახრწნა. რათუ ეს ორი ტიპი მეტად მნიშვნელოვანად განსხვავდებოდენ ერთმანეთისაგან, მათი მთავარი განმასხვავებელი ნიშნები ჩამოყალიბდენ გეოგრაფიული გარემოს გავლენის ქვეშ, რომელიც საწარმოო ძალთა ზრდას გარკვეულ საფეხურამდე მიღწეულ საზოგადოებას ერთ შემთხვევაში წინდაწინ კარნახობს საწარმოო ურთიერთობათა ერთ ერთობლივობას ხოლო მეორეში — მეორეს, რომელიც მეტად განსხვავდება პირველისაგან“.

როგორც ვხედავთ პლექანოვსა „წარმოების აზიური წესი“ „აღმოსავლეთური საზოგადოებრივი წყობა“ ანუ „აზიური ფორმაცია“ მიანიხილავს განსაკუთრებულ საწარმოო ურთიერთობათ, რომელიც როგორც ანტიკური ფორმაცია წარმოიშვა საგვარეულო საზოგადოების წილიდან. ე. ი. პირველყოფილი ფორმაციის განვითარების შედეგად. და ამასთანავე პლექანოვის შეხედულებით საწარმოო ურთიერთობის ეს ორი ტიპი, ე. ი. ანტიკური და აზიური ფორმაციები თუ დიდათ განსხვავდებან ერთმანეთისაგან, ეს არის მიზეზი ამ გეოგრაფიულ გარემოს გავლენისა, რომელშიაც ვითარდებოდა თითოეული მათგანი, რადგან პირველ შემთხვევაში გეოგრაფიული გარემო „წინდაწინ კარნახობს საწარმოო ურთიერთობათა ერთ ერთობლივობას, ხოლო მეორეში — მეორეს, (ე. ი. ანტიკურს)

რომელიც მეტად განსხვავდება პარველისაგან“ (ე. ი. აზიური ურთიერთობისაგან⁹).

ამგვარად საწარმოო ურთიერთობის ჩამოყალიბებაში პლექსანოვი პრიმატს გეოგრაფიულ ფაქტორებს ანიჭებს. ცნობის მოყვარეობას აღმძვრელია, რომ ჰეგელის „ლექციებს ისტორიის ფილოსოფიის“; როდესაც უკანასკნელი სპეციალურად ჩერდება „მსოფლიო ისტორიის გეოგრაფიულ საფუძველზე“ („Geographische Grundlage der Weltgeschichte“), ვ. ლენინი შენიშნავს რომ ეს „დამახასიათებელი სათაურიაო“; იქ სადაც იმავე თავის პარველ გვერდზე ჰეგელი სწერს — „ბუნებას არ შეიძლება მივსცეთ არც მეტად მაღალი და არც მეტად დაბალი შეფასება; იონიის უხვი ცა, უქვევლია ბევრ რამეში ხელს უწყობდა ჰომეროსის პოეზიის სიმშვენიერეს, თუმცა, მხოლოდ მარტო მას არ შეეძლო წარმოეშვა ჰომეროსები, იგივე ცა მათ წარმოშობა აგრეთვე არა ყოველთვის. ოსმალთა ბატონობის ქვეშ არ ჩნდებიან მგოსნები...“ — სწორედ აქ ლენინი იხსენებს პლექსანოვს¹⁰), რომელსაც ნოტაბენეთი აღნიშნავს, და ადარებს ჰეგელს, რომელსაც, ამ მხრივ, ამჯარაღ შორს გაუსწრო რატცელის გავლენის ქვეშ მოყოლილ პლექსანოვმა.

რაც შეეხება თანამედროვე სოციალ-ფაშიზმის თეორეტიკოსს კ. კაუტცკის „წარმოების აზიური წესი“ მას 1878 წ. მიიჩნდა ურთიერთობის განსაკუთრებულ ფორმად. ხოლო 1912 წელს კ. სალვიოსის ცნობილი წიგნის — „კაპიტალიზმა ანტიურ ქვეყანაში“ — ფრანგულიდან, მისი შვილის კარლოს მიერ შესრულებული გერმანული თარგმანის გამოცემის მამა კარლ კაუტცკიმ წაუერთო წინასიტყვაობა საზოგადოებრივი ფორმაციების, უკეთ ვსთქვათ ისტორიული განვითარების კანონზომიერების შესახებ.

ამ წერილში კ. კაუტცკი აძლევს შემდეგნაირ პერიოდიზაციას: „ყველაზე უფრო აღრინდელ წესად წარმოებასა მარქსს მიიჩნია პირველყოფილი კომუნიზმი“.. ამ ფორმაციის ნიადაგზე შესაძლებელია განვითარება წავიდეს ორი განშტოებით; ერთის მხრივ კონკრეტული ისტორიული პირობების წყალობით ვითარდება ფეოდალური ფორმაცია, ხოლო მეორეს მხრივ ანტიკური წარმოების წესი, ე. ი. თავისუფალი გლეხი პატრიარქალური წყობისა ამ შემთხვევაში იქცევა მონათ, და ამ ნიადაგზე ყალიბდება მონათმფლობელური ფორმაცია; ხოლო ეს მონათმფლობელური ფორმაცია მისი დამახასიათებელი ისტორიულ გარემოებათა განსაკუთრებულობის წყალობით ისე იხრწნება და იშლება, რომ თავისთავში ვერ წარმოშობს შემდგომ, მაღალ საფეხურს, განვითარებისა, მისი დაცემის შემდეგ ისტორია თითქმის ხელახლა თავიდან, ისევე პრიმიტიული მდგომარეობიდან

⁹ Плеханов, Г. В., — „Сочинения“, XVIII, 1925, 216; არის ქართული თარგმანიც: პლექსანოვი — „მარქსიზმის ძირითადი საკითხები“, მეორე გამოცემა, 1931, ტფ. 62 — 64.

¹⁰ „Ленинский сборник“, XII, 1931, 157.

წყება. შემდეგ ამ ფორმაციებს, კაუტსკის პერიოდიზაციით მოსდევს ახალი მეურნეული ელემენტი, რომელიც გვევლინება მხოლოდ სამხრეთ ევროპაში მეწუთმეტე საუკუნის დასაწყისიდან, როდესაც უკანასკნელი საუკუნის დაღა ეპოქა პირვანდელი დაგროვებისა; ამ ნიადაგზე კი სამხრეთის სახელმწიფოები, ატლანტიკის სანაპიროების გასწვრივ, შესაფერ გარემოებათა ხელსაყრელი თანხედომის წყალობით, მივიდნენ იქამდე, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას პროლეტარიზაციიდან და დიდ სამდღრეთა მცირეოდენთა ხელში კონცენტრაციიდან, მსოფლიო კავშირის (მომოსვლას) ერთდროული განვითარებასთან ერთად, განავითარეს ახალი წესი წარმოებისა — კაპიტალიზმი¹¹).

ამგვარად ამ წერილში ნახსენებიც არ არის „აზიური წესი წარმოებისა“; მეორეს მხრივ, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კაუტსკი ჯერ კიდევ ამ წერილში დაწერის დროსაც „აკრიტიკებს“ რა კარლ ბიუხერის „ჰეროსტრატეებურ-განთქმულ“ სქემას მეურნეული ცხოვრების განვითარებისა,¹² რევერანსებს აკეთებს კ. ბიუხერის წინაშე; ხოლო ზედმეტად ლაპარაკი იმაზე, რომ თავის უკანასკნელ სენსაციურ ორტომიან ნაშრომში¹³, კ. კაუტსკი უკვე ამგვარად სავსებით აყალბებს და ამახინჯებს მარქსიზმს მოძღვრებას ისტორიული განვითარების კანონზომიერებაზე და ეკონომიურ ფორმაციებზე. კაუტსკი ახლა აღიარებს „აზიურ ფორმაციას“, როგორც ისეთ წესს წარმოებისა, რომლის შავავს არ ახსოვს ევროპის ხალხების ისტორიულ განვითარებას და ამგვარად მიიპოზიცია შეხმატებილებულია ევროპის იმპერიალიზმის კოლონალურ პოლიტიკასთან აღმოსავლეთში, რომლის თეორეტიკოსი — მაკდონალდიც „გაგრძელება“ — განდი, ამ პოლიტიკას ასაბუთებს აღმოსავლეთის ხალხთა (ინდოეთი, ჩინეთი) თავისებური, ევროპის ხალხთა საზოგადოებრივი განვითარებისაგან განსხვავებული, მდგომარეობით; ეს ის პოზიციია, რამაც კაუტსკი ევროპის და ამერიკის იმპერიალიზმის მტაცებლური პოლიტიკის გამამართლებლად მოგონილი რასობრივი თეორიის აღიარებამდე მიყვანა.

როგორც ცნობილია, დღევანდელი სახით, რასობრივი თეორიის, — ბიუფონი, პეშელი, მარტონი, კრაფორდი, გრაფ გომინო და სხვ. — შინაარსი იმაში მდგომარეობს, თითქოს: 1) რაჩიულ (ფიზიკურ) თვისებებს გადაწყვეტი მნაშენელობა აქვს ადამიანთა ჯგუფების კულტურულ განვითარებაში; 2) განასხვავებენ „მაღალ“ ბუნებრივად უფრო დაჯილდოებულ გონებრივი განვითარებისუნარიან რასებს და „დაბალ“ რასებს, რომლებსაც ან სავსებით არ აქვთ გონებრივი განვითარების უნარი ანდა — უმნიშვნელო ხარისხით; 3) რაჩის ძირითადი თვისებანი არ ცვლებიან და არ არიან დამოკიდებულნი არც სოციალურ-ეკონომიურ პირობებთან და არც გეოგრაფიულ გარემოსაგან. რასობრივ თეორიასთან დაკავშირებულ

¹¹ Г. Сальвиоли — „Капитализм в античном мире“, 1923, Харьков.
¹² об. К. Бюхер — „Возникновение народного хозяйства“, 1923 М.
¹³ К. Каутский — „Материалистическое понимание истории“ т. II. 1931

ლია აგრეთვე, ე. წ. „მეგრაციის თეორია“ (რატცელა და სხვები), რომლის თანახმად თანამედროვე ადამიანის წინაპართა ნაშთები, რომლებიც დღეს რეკონსტრუირებულია პეკანტროპუსის, ჩინანტროპუსის, კადელბერგელის, ნეანდერტალელის და კორმანონელი ადამიანების სახით და, რომლებიც ადამიანთა მოდგმა, თანამედვერული განვითარების სხვადასხვა საფეხურის წარმომადგენლებია, განიხილება როგორც სხვადასხვა რაეტი, რომელთა მეგრაციების დროს ერთიმეორეს დაპყრობით და განადგურებით მიიღება შემოხენებული „განვითარება“. ამ თეორიებს რეაქციონერა და იმპერიალისტური ხარისხით იმდენად აშკარაა, რომ შემარტებასაც არ საჭიროებს.

ახლა საჭიროა შევჩერდეთ ამხ. ლ. მაღიარის და სხვა მისა მოზაქველი მექანიტიების კონცეპტიაზე „აზიური წარმოების წესის“ საკითხის შესახებ. ლ. მაღიარი უკანასკნელ ხანებში წარმოებული დისკუსიების პროცესში აშკარად გამოეყო, როგორც ერთგვარი მეთაური და „თეორეტიკოსი“ წარმოების „აზიურა წესის“, როგორც განსაკუთრებული ფორმაცია, დამცველთა შორის.

ამხ. ლ. მაღიარმა თავის მთელ რაგ შრომებში ჩინეთის ეკონომიკის განვითარების შესახებ და აგრეთვე საზოგადოებრივ ეკონომიურ უორმაციებზე დაწერილ გამოკვლევებში, საბოლოო ანგარიშით, ჩამოაყალიბა თავისი კონცეპტია „აზიური ფორმაციის“ დასაცავად, რომელიც მის მიერ აგრარულ საკითხზე მომუშავე მარქსისტთა კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენების მიხედვით შემდეგინაირად წარმოგვადგება:

აზიური წარმოების წესი, ე. ი. აზიური ფორმაცია წარმოიშობა დავითარდება აქ, 1) სადაც მიწათმოქმედებისათვის პირველ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს ხელოვნური მორწყვა, ასე რომ გეოგრაფიული ფაქტორია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უდაოა; 2) კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობა დაკავშირებულია ხელოვნური მორწყვის ორგანიზაციის აუცილებლობასთან. თემის მსახურნი — სავარეულო იყო ის, სასოფლო, თურელეფიოზურა — რომლებიც ასრულებდენ მორწყვის ორგანიზაციის ფუნქციებს, განვითარებათა მსვლელობაში ყალიბდებიან გაბატონებულ კლასად, რომელიც ჩაგრავს და ყვლეფს თემს ან გვარს, ითვისებს რა უშუალო მწარმოებელთა ზედმეტ შრომას; 3) მიწაზე კერძო საკუთრების არ არსებობა წარმოადგენს აზიური წარმოების წესის უმნიშვნელოვანეს დამახასიათებელ ნიშანს. სახელმწიფო არის უზენაესი მესაკუთრე მიწის; სუვერენიტეტი აქ — სამიწო საკუთრებაა, რომელიც კონცენტრაციამქნალია ნაციონალური მასშტაბით. არ არსებობს მიწის კერძო საკუთრება თუმცა არსებობა, როგორც კერძო ისე თემურა მფლობელობა და ხარგებლობა მიწისა; 4) ზედმეტი შრომის მითვისება ხდება რენტა-ხარკი სახით. რენტა და ხარკი გათქვეფილია ერთმანეთში; 5) აზიური წარმოების წესის დროს სახელმწიფო ფორმას წარმოადგენს აღმოსავლური დესპოტია.

ასევე ან თითქმის, სავსებით ასევე სებას „აზიური ფორმაცია“ მეორე დამცველი ბერინიც, როდესაც იგი ლაპარაკობს რომ „მთელი საქმე ემყარება ბუნებრივ პირობებს, უფრო სწორად იმაზე, რომ მიწათმოქმედება მორწყვის გარეშე აზიის უმრავლეს ქვეყნებში შეუძლებელია.“¹⁾ საერთო ხაზებში ასეთსავე შეხედულებას აცხადებს მაღიარის მოწაფეები კოკინი, პაპაიანი და სხვებიც, რის გამოც მათ ამოწერას ჩვენ აქ არ შევუძლებთ; მხოლოდ დავსძენთ რომ ყველა ისინი ერთხმად, ლ. მაღიარის პირით, აცხადებენ:

„Нет никакого сомнения в том, что, по мнению Маркса, в Китае колониальная политика разрушила именно экономическую основу азиатского производства. Нет никакого сомнения в том, что такие гиганты марксистской мысли, как Ленин и Плеханов, не только признавали существование азиатского способа производства, как мы увидим ниже, развили Марксово учение о нем“.

„ქვემოთ“ კი ჩვენ ვხედავთ ყოველგვარი ფაქტურა, კონკრეტული ისტორიული მასალების გარეშე, — თუ შეხედვლობაში არ მივიღებთ კოკინის წიგნს („ცხინ-ტიან“), რომელსაც ხშირად თვით მაღიარიც არ ეთანხმება, — ჩვენ მიერ ზემოდ მოყვანილ სქემას აღმოსავლეთის საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებისა, რომელიც ამხ. მაღიარმა „ჩამოაყალიბა“ მარქსისა და ენგელსის თხზულებათაგან დოგმატიურად და ამდენადვე დამახინჯებულად ამოვლევდა ცუტატების საფუძველზე.

როგორც ვხედავთ აზიური ფორმაციის დამცველები ცდილობენ ეს აზრი თავზე მოახვიონ პლექხანოვისა და ლენინის. ჩვენ ზემოდ ვნახეთ, რომ პლექხანოვი მართლაც იღვა ამ თვალსაზრისზე; ხოლო ახლა აქ უნდა ვაჩვენოთ, რომ ლენინს არაად და არაოდეს არ გაუზიარებია ის აზრი, რომ ჩინეთში და ინდოეთში ჩვენ საქმე გვაქვს აზიურ ფორმაციასთან, — ურთიერთობათა, რომელიც უცნობია ევროპის ხალხთა ისტორიასთან.

უნდა აღინიშნოს, რომ „აზიური ფორმაციის“ დამცველები ერთხმად მიუთითებენ ლენინის სატყუაზე, რომელიც წარმოთქმულ იქნა „ტოკპოლის ყრილობაზე რუსეთის ს.-დ. მ. პარტიისა. აქ პლექხანოვი მაგალაშქრა ლენინის მიერ წარმოდგენილი მიწის ნაციონალიზაციის პროექტს წინააღმდეგ, პლექხანოვი ამტკიცებდა, რომ ლენინის პროექტს განხორციელება ეს იქნებოდა პეტრეს-წინააღმდეგო რუსეთის მდგომარეობის აღდგენა, როდესაც იყო გაბატონებული აზიური წარმოების წესი (როგორც ცნობილია პლექხანოვი თავის ცნობილ თხზულებაშიც — „რუსული საზოგადოებრივი აზრის განვითარება“ — ამტკიცებს, რომ რუსეთში იყო აზიური წარმოების წესი).

იმევე ყრილობაზე პლექხანოვის წინააღმდეგ გამოსული ლენინი ლაპარაკობდა: „დაუშვათ ერთი წუთით, რომ მოსკოვის პეტრეს-წინააღმდეგო რუსეთში, მე-XVII საუკუნეში ნამდვილად არსებობდა მიწის ნაციონალიზაცია. რა გამოდინარეობს აქედან? გ. პლექხანო-

ვის ლოგიკით აქედან გამომდინარეობს, რომ ნაციონალიზაციის ვატა-
 ოება ნიშნავს ხელის შეწყობას მოსკოვის დროინდელი რუსეთის რესტაუ-
 რაციისათვის, მაგრამ აეთი ლოგიკა — სახელდობრ სოფიზმია და არა
 ლოგიკა, ანუ სიტყვების თამაშია, მოვლენათა ეკონომიური საფუძვლის
 ანუ ცნების ეკონომიური შინაარსის გარეშე. რამდენადაც მოსკოვს რუ-
 სეთში იყო (ანუ: თუ მოსკოვის რუსეთში იყო) მიწის ნაციონალიზაცია,
 იმდენადაც მისი ეკონომიური საფუძველი იყო აზიური
 წარმოების წესი. ამავე დროს, რუსეთში მე-XIX საუკუნის მეორე
 ნახევრიდან განმტკიცდა, ხოლო მე-XX საუკუნეში უკვე უდაოდ გაბატო-
 ნებულა შეიქნა წარმოების კაპიტალისტური წესი. რაღა დარჩა პლენანო-
 ვის მტკიცებიდან? ნაციონალიზაცია, რომელიც დაფუძნებულია წარმოების
 აზიურ წესზე მან აურია ნაციონალიზაციაში, რომელიც დაფუძნებულია
 წარმოების კაპიტალისტურ წესზე: სიტყვათა იგივეობი, გამო მან მხედვე-
 ლობიდან გაუშვა ეკონომიურა, სახელდობრ საწარმოო ურთიერთობათა
 განსხვავება“¹⁴).

რა გამომდინარეობს აქედან, რომელსაც ასე ჩააცვიდენ „აზიური ფორ-
 მაციის“ დამცველი მექანიკები და კონტრრევოლუციონურა ტროცკის-
 ტები? ლენინი აქ, როგორც საჩნს, მხოლოდ იმას ამტკიცება რომ
 პლენანოვმა შემოხსენებულ საკითხში დაუშვა მეტად უხეში შეც-
 დობა. ლენინის სიტყვის ზემოდ მოყვანილი ადგილის მთელი ში-
 ნაარსი, თავადან ბოლომდე მხოლოდ უარყოფაა პლენანოვის
 აპურდული დებულებისა და მეტი არაფერი. აქედან არავითარ შემთხვე-
 ვაში არ შეიძლება იმ აზრის გამოყვანა, რომ თითქოს ლენინს იცავდა
 „აზიური წარმოების წესის“ არსებობას და ისიც რუსეთში, რომლის ფეო-
 დალური განვითარებას შესახებ მკ არა ერთგან აქვს გამოთქმული თავისი
 მტკიცე აზრი. ამისათვის საკმარისია თუნდაც ზერელე გადათვლიერება
 ლენინის რომელიმე თხზულებაში, მაგ., „კაპიტალიზმის განვითარება რუ-
 სეთში“, სადაც ნათლადაა დამტკიცებული, კონკრეტული მასალების ანა-
 ლიზზე, რომ რუსეთში კაპიტალიზმი, განვითარდა ფეოდალიზმის, ე.
 ბატონყმობის ნიადაგზე, ხოლო უკანასკნელი წარმოიშვა პატრიარქალურა
 (პირველყოფილი) ურთიერთობიდან. ამიტომ „რუსეთში ამ მხრით კა-
 პიტალიზმის პროგრესიულობა განსაკუთრებით აშკარაა, რადგან ჩვენში
 მწარმოებლის პირადი დამოკიდებულება (ე. ბ. ბატონყმობა — პ. გ.) არ-
 სებობდა (რამოდენიმედ დღესაც არსებობს) არა მარტო მიწათმოქმედე-
 ბაში, არამედ გადამმუშავებელ მრეწველობაშიაც (ბატონყმურ შრომაზე
 დამყარებული „ფაბრიკები“), სამთო-საქარხნო მრეწველობაშიაც და თევ-
 ზის მრეწველობასიაც და სხვ; — სწერს ლენინი თავის ამ თხზულებაში¹⁵).

მაგრამ მოუხედავად ამისა ლენინს თუქმინც ლაპარაკობს „აზიური
 წარმოების წესსზე“ რუსეთში ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ მის ტერმ-

14. Ленин — „Сочинения“, IX, 410.
 15. ვ. ლენინი — „თხზულებანი“, III, 1930, ტფ. 580; აგრეთვე: 51, 153, 169 —
 231, 425 და სხვ.

ნოლოგიამო აზიურა წარმოების წესი გააგვივებულია ფეოდალურ ფორმა-
ციასთან; და რომ ეს ანა ჩვენ ამაში ახლავე დავრწმუნდებით. ჩვენ ქვე-
მოდ დავინახავთ, რომ ლენინი ხშირად ხმარობს ცნებას „აზიური წარ-
მოების წესი“, „აზიური საზოგადოება“, „აზიური ექსპლოატაცია“ და
მისთანებს, მაგრამ ყოველთვის, როგორც წესი იგი მის მიერ განაზილება
როგორც ბატონყმური, ფეოდალური ურთიერთობის სინონიმი.

ასე, მაგალითად, 1911 წელს ლენინი ტოლსტოის შესახებ
ვ. ლენინი სწერდა, რომ ტოლსტოის მსოფლმხედველობა ეს არის
„აღმოსავლური წყობილების, აზიური წყობილების იდეოლოგია, რომ
ის არის „მხოლოდ იდეოლოგიური გადმონაშუქი ძველი („გადატრიალებ-
ბული“) წყობილებისა, ბატონყმური წყობილებისა, აღმოსავლეთის ხალხთა
ცხოვრების წყობილებისა“¹⁶).

კიდევ უფრო გვიან, 1913 წელს, დაწერილ წერილში — „თანამედროვე
ხელისუფლებას აგრარულ პოლიტიკის შეახებ“ — ლენინი სწერდა:
„ეს არ არის კაპიტალიზმი. ეს არაა ევროპული წესი მეურნეობისა... არა,
ეს სავსებით არ არის ევროპული. ეს არის ძველ-ჩინური. ეს არის თათ-
რული. ეს არის ბატონყმური“ აქ უკვე ასე ნათლადაა თქმული, რომ
„ევროპული წესი“ ეს არის კაპიტალისტური, ხოლო ის გადმონაშთებუ-
რაც ბატონობდა მაშინდელ რუსეთში — ეს არის ჩინური. თაორულად, ე. ი.
აზიური, ე. ი. ბატონყმური ანუ ფეოდალური.¹⁷) ისე როგორც ზემოდაც.
ტოლსტოის შესახებ წერილში, ლენინი ლაპარაკობს ორ ეკონო-
მიურ ურთიერთობაზე: კაპიტალისტურზე, ე. ი. ევროპულზე და ფეოდა-
ლურზე, ე. ი. აღმოსავლურზე ანუ აზიურზე. — რაც გამომხატავდა მაშინ-
დელ მსოფლიოს: კაპიტალისტურ ევროპას და ფეოდალურ აზიას.

მაგრამ ახლა საინტერესოა ვიკითხოთ, თუ რა აზრის იყო ლენინი
კერძოთ თვით ჩინეთის ხალხს მიერ თავის ისტორიული განვითარების
პროცესში განვლილი საწარმოო ურთიერთობის შესახებ.

1912 წლის ივლისს ლენინი თავის წერილში, „დემოკრატია და
ხალხოსნობა ჩინეთში“, სწერდა: „ობიექტური პირობებია, ჩინეთისა,
ჩამორჩენილი, მიწათმოქმედური, ნახევრად-ფეოდალური ქვეყნისა, დღეს
წესრიგზე სვამენ ამ თითქმის ნახევარმლიარდიანი ხალხის ცხოვრებაში
მხოლოდ ერთ გარკვეულ, ისტორიულად თავისებურ სახეობას ამ ჩავგრისა
და ექსპლოატაციისა, სახელდობრ ფეოდალიზმისა. ფეოდალიზმი ემყარე-
ბოდა მიწათმოქმედური ყოფიერებისა და ნატურალური მეურნეობის ბა-
ტონობაზე: ჩინელი გლეხის ფეოდალური ექსპლოატაციის წყარო იყო მისი
ამა თუ იმ ფორმით მიწაზე მიმაგრება. ამ ექსპლოატაციის პოლიტიკური
გამომხატველნი იყვნენ ფეოდალები, ყველანი ერთად და ყოველი ცალ-
ცალკე ბოგდიხანთან, როგორც სისტემის მეთაურთან, ერთად“.

იმავე წერილში, ლენინი ატყენის აგრარული პროგრამის შესახებ.
ლენინი სწერს: „როგორც ეკონომიურ აუცილებლობამ გამოიწვია აზიას

¹⁶. Ленин. — „Сочинения“, XV, 101; კურსივი ყველგან ჩენია.
¹⁷. Ленин. — „Сочинения“, XVI, 459.

ერთერთ ყველაზე ჩამორჩენილ გლეხურ ქვეყანაში გავრცელება ყველაზე მოწინავე ბურჟუაზულ-დემოკრატიული პროგრამისა მიწის მიმართ? და აქვე უპასუხებს: „აუცილებლობამ ფეოდალიზმის დანგრევისა ყველა მის სახეებში და გამოვლინებებში“¹⁸).

განა ამის შემდეგ ნათელი არ არის, რომ ლენინი „აზიურ საზოგადოებას“, „აზიურ წარმოების წესს“, „ჩინურ მეურნეობას“ განიხილავს როგორც დახანიათებას ჩამორჩენილი ფეოდალური ურთიერთობისა? ლენინი პირდაპირ სწერს, რომ ჩინეთში გაბატონებული იყო ბატონყმურ-ექსპლოატაცია, რაიც დამყარებული იყო გლეხების მიწაზე მიმაგრებაზე, ეს ხომ ფეოდალური ექსპლოატაციის სპეციფიკური დამახასიათებელი მოვლენაა, რომელიც განვითარების გარკვეულ პერიოდში გაბატონებული იყო როგორც საფრანგეთში ისე გერმანიაში, როგორც ინგლისში ისე რუსეთში, როგორც იაპონიაში ისე ჩინეთში და რომელიც ევროპაში უფრო ადრე მოისპო, ვინემ აზიაში, სადაც ის კიდევ დიდხანს რჩება. სწორედ ამიტომ ლენინი ხშირად კაპიტალისტური წარმოების წესის სინონიმად ხმარობს ევროპიულს, დასავლეთურს, ხოლო ფეოდალურისათვის — კი აზიურს, ჩინურს, თათრულს. მაგალითად: „აღმოსავლეთი საბოლოოდ შესდგა დასავლეთის გზაზე“. სწერს ლენინი, ჩინეთის კაპიტალისტური განვითარებისა და აქედან გამომდინარე ჩინეთის მუშათა კლასის ამოძრავებულ შესახებ. ანდა კიდევ: „რუსეთი ფრჩად მრავალ და მეტად არაერთ ურთიერთობაში, უეჭველად, წარმოადგენს ერთერთ აზიურ სახელმწიფოს და ამასთანავე ერთერთ ყველაზე ველურ, საშუალო საუკუნეებზე (ე. ი. ფეოდალურ — პ. გ.) სამარცხვინოთ ჩამორჩენილ აზიურ სახელმწიფოთაგანს“¹⁹).

და თუ ყოველივე ამის შემდეგ კოკინი და პაპაიანი და მეორეს მხრივ კონტრრევოლუციონური ტროცკიზმი ცდილობს და მაინც არ იშლის, რომ აქედან გამოეყვანონ „აზიური ფორმაციის“ აღიარება, ჩვენ ასინი სხვა არას მოგვაგონებენ, როგორც იმ ცხოველს რომელსაც ცხენიდან ჯორი „გამოყავს“. თუმცა, როგორც ერთგან მკერმეტყველურად შენიშნავს მარქსი, „საჭირო არაა ინდოელი იყოს კაცი, რომ თავყანი სცეს ძროხასაბაღას და იტუბიტერი იყოს, რომ ხარად გადაიქცეს“.

იმის შესახებ, რომ ჩინეთში ადგილი ქონდა ფეოდალურ ურთიერთობას და, მაშასადამე, დღეს აქ ადგილი აქვს გადმონაშთებს ბატონყმურ ურთიერთობისა, მრავალი ითქვა აგრეთვე, ე. წ. „ჩინური დიაქუსის“ პერიოდში ს. კ. პ. (ბ) ცეკაში და კომანტერნის აღმასკომშიაც, სადაც ტროცკი და მისი მომხრენი სავსებით უარყოფდენ ჩინეთში ფეოდალური ეპოქის ნაშთების მნიშვნელობას. ამხ. კ. რადეკი მაშინ ამტკ-

¹⁸. Ленин, — „Сочинения“, XXVI, 428, 430.
¹⁹. Ленин, — „Сочинения“, XVI, 428.

ცებდა, რომ ჩინეთს სოფელში ბატონობს სავაჭრო კაპიტალი და არა ფეოდალური ყოფიერებას ნაშთები.

ისტორიულ მატრიალიზმში ლენინური ეტაპის შემდგომი განმარტება რეზოლუციის ანუ სტალინის ყოველთვის ენერგიულად ილაშქრებდა ამგვარი უმგვანო, ანტიისტორიული და ანტიმარქსისტული გამოსვლების წინააღმდეგ. 1927 წ. 24 მაისს კომინტერნის აღმასკომის სხდომაზე ის ლაპარაკობდა: „კომინტერნი გამოდის აქიდან, რომ ნაშთები ფეოდალიზმისა ჩინეთის სოფელში და ძველი მილიტარისტულ-ბუროკრატიული ზედნაშენი ამ ნაშთებზე, ყოველგვარი ძიუძუნებით, გუბერნატორებით, გენერლებით, ჩან-ძოლინებით და სხვ. წარმოადგენენ იმ ბაზას, რომელთა საფუძველზე წარმოიშვა და გაიშალა თანამედროვე აგრარული რევოლუცია. თუ 70% გლეხობის შემოსავლას მთელ რიგ პროვინციებში ეკუთვნის მემამულეს და ჯენტრის, თუ მემამულეები, შეიარაღებულნი თუ უაიარალონი, წარმოადგენენ არა მხოლოდ ეკონომიურ, არამედ ადმინისტრატიულ და სასამართლო ხელისუფლებათ, თუ დღემდე კადევ მთელ რიგ პროვინციებში პრაქტიკაშია საშუალო საუკუნეებრივი ყიდვა-გაყიდვა ქალეზასა და ბავშვებოსა, მაშინ არ შეიძლება არ ვიცნოთ, რომ ფეოდალური ყოფიერების ნაშთები მთელი მათი მილიტარისტულ-ბუროკრატიული ზედნაშენით, წარმოადგენენ ჩაგვრის ძირითად ფორმას ჩინეთში“. შემდეგ ანუ სტალინი განაგრძობს, რომ ჩინეთში არსებულ ფეოდალური ყოფიერების გადმონაშთებს ზურგს უმაგრებს იმპერიალიზმი მთელი მისი ფინანსიური და სამხედრო ძლიერებით; და ამიტომ „შეუძლებელია ჩინეთში ფეოდალური ნაშთების ლიკვიდაცია, თუ ამასთანავე ერთად არ ვაწარმოებთ რევოლუციონურ ბრძოლას იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ჩინეთში“.

ანუ სტალინი ეხება რა კ. რადეკის შეცდომას ამ საკითხში სწერს: „ანუ კ. რადეკის შეცდომა იმაშია, რომ მან ვერ გაიგო ეს თავისებურება, ეს გადაჯვარედინება ფეოდალური გადმონაშთების სავაჭრო კაპიტალის არსებობასთან ერთად ბატონობა ჩინეთის სოფელში, ფეოდალურ-საშუალო-საუკუნეებრივი ექსპლოატაციის და გლეხობის ჩაგვრის მეთოდების დაცვით“.²⁰

ამავე აზრს ანვითარებს ანუ სტალინი კომინტერნის აღმასკომის ჩინეთის კომისიაში 1926 წ. 30 ნოემბერს წარმოთქმულ სატყუვშიაც: „ჩინეთის რევოლუციის მესამე თავისებურება... იმაში გამოიხატება, რომ მან გვერდით არსებობს საბჭოთა კავშირა, რომლის რევოლუციონური გამოცდილებას და დახმარებას არ შეუძლია არ გაადვილოს ჩინეთის პროლეტარიატის ბრძოლა იმპერიალიზმისა და ფეოდალურ-საშუალო საუკუნეების ნაშთების წინააღმდეგ ჩინეთში“²¹. ამავე აზრს ანვითარებდა ის აგრეთვე აგრარულ საკითხზე მომუშავე მარქსისტთა კონფერენციაში წარმოთქმულ სატყუვშიაც.

²⁰. Сталин — „Об оппозиции“, 562.

²¹. ი. სტალინი — „ჩინეთის რევოლუციის პერსპექტივები“, 1927, ტფ. გვ. 5 და 25.

დასასრულ, უნდა მოვიყვანოთ თვათ ჩინეთის კომპარტიის მე-VI ყრ-
ლობის რეზოლუციიდან ერთი ნაწყვეტი ამ საკითხზე:

„**ეგრეთწოდებულ საზოგადოებრივი მიწებიდან რენტა გარეგნულად
გვეჩვენება საზოგადოებრივი დაწესებულებების შემოსავლად, ფაქტიურად
კი ის წარმოადგენს ჯენტრის შემოსავალს**“; მაგრამ ახლა ჩვენ ვიკითხოთ
თუ ვინ არის ჯენტრი? — ჯენტრები, უჭირავთ რა საზოგადოებრივი მი-
წები და ღებულობენ რა რენტას შეიჯარადრებიდან, ეკონომიურად წარ-
მოადგენენ მემამულეებს. ჯენტრი არის ძველი ჩინური „ში-ს, „და-ფუ-ს“
(ე. ი. არისტოკრატის) კლასის სახელწოდება; ახლა სახელმწიფო მოხე-
ლეები, ოფიცრები, მდიდარი ვაჭრებიც კი, ყველანი იწოდებიან „ჯენტრი-
ვაჭრებად“. უწინარეს ყოვლისა ჩინეთში მემამულეთა კლასი — ეს არის
ჯენტრის კლასი... ჯენტრი-მემამულეთა კლასი არის გაბატონებული კლასი
ჩინურ ფეოდალიზმში, ეს არის კლასი, რომელიც ანხორციელებს პოლიტი-
კურ ჩაგვრას ჩინელი გლეხებისა“ (ციტირებულია ამხ. ჩუ-უ-შანის მიხე-
დვით).

ამგვარად საკითხი უკვე საბოლოოდ გარკვეულია. ჩინეთში, ისევე რო-
გორც ინდოეთში და სერთოდ აზიაში ჩვენ გვაქვს და გვქონდა ისტორიული
განვითარების შესაფერ პერიოდებში არა რალაც განსაკუთრებული ფორ-
მაცია, რომელიც უცნობია ევროპის ხალხთა ისტორიაში, არამედ იგივე
ფეოდალური, ე. ი. ბატონყმური ურთიერთობა, რაც გაიარა ევროპის
ყველა ხალხებმა. მაშასადამე, როგორც უფრო ნათლად ამას ჩვენ ქვემო-
დაც დავინახავთ მარქსიზმის კლასიკოსების (მარქსი, ენგელსი, ლენინი) მიერ
გამოყენებულ ცნებები „აზიური წარმოების წესი“, „აზიური საზო-
გადოება“, „აღმოსავლური ურთიერთობა“ და სხვ. მისთანანი წარმოადგენენ
სხვას არაფერს. როგორც ფეოდალურს, ბატონყმურს, — საწარმოო ურთი-
ერთობის ფორმას, რომელიც მსგავსად ევროპის ხალხებისა გაიარეს აზიის
ხალხებმაც, თუმცა თავისებური ხასიათის მატარებელი ფორმით. და რო-
გორც ჩვენ ზემოდ დავინახეთ, მთელ თანამედროვე მარქსისტულ ისტო-
რიოგრაფიასთან ერთად, ლენინიც აღნიშნავენ ამ თავისებურებას, რო-
მელიც ახასიათებდა აზიის ხალხების, კერძოდ ჩინეთის ფეოდალური გან-
ვითარების თავისებურებას, როდესაც სწერს, რომ ჩინეთის თითქმის ნა-
ხევარილიარდანა ხალხი განიცდის „ისტორიულად თავისებურ სახეობას
ამ ჩაგვრისა და ექსპლოატაციისა, სახელდობრ ფეოდალიზმისა“.

უდაოა, რომ აზიის ხალხებმა გაიარეს ფეოდალური ურთიერთობა და
ამასთანავე ისიც უდაოა, რომ ეს ფეოდალიზმი; ხასიათდება გარკვეული
თავისებურებით ევროპიულ, მაგ., ფრანგულ ფეოდალიზმთან შედარებითა;
ისიც უდაოა, როგორც ამას სამართლიანად ამტკიცებენ ამხ. სოფაროვი
თავის ნაშრომებში — „კლასები და კლასობრივი ბრძოლა ჩინეთის ისტო-
რიაში“, „ჩინეთის პრობლემები“, — და ამხ. ე. კოლკო თავის საინტე-
რესო გამოკვლევებში — „ძველი ჩინეთის საზოგადოებრივი წყობის სა-
ფუძვლებსათვის“ და სხვ. — რომ პირველყოფილი ურთიერთობის სა-
ფუძვლებიდან წარმოშობილი და განვითარებული ფეოდალიზმი ჩინეთში.

ხასიათდება მნიშვნელოვანი თავისებურებებით, მაგ., ფრანგულ და სხვ. ფეოდალიზმთან შედარებით; და ისიც უადოა, რომ ეს თავისებურება აღმო-
სავლური ფეოდალიზმისა გამომდინარეობდა იმ გეოგრაფიული პირობებ-
ბისაგან, რომლის წიაღშიაც ავი ვითარდებოდა.

აღსანიშნავია რომ სუნ-იატ-ენიც კი უდიდეს მნიშვნელობას აწერს ჩინეთს განვითარებაში ამ გარემოებას. თავის საინტერესო ნაშრომში — „ჩინეთის საერთაშორისო განვითარების გეგმა“ — ის აღნიშნავს დიდი მდინარეებისა (ხუან-ხე — ყველი მდინარე, ჩან-ცზი — ტრედიფერი მდინარე, სი-ცზიან — დასავლეთის მდინარე) და არხების არსებული სისტემის გრანდიოზულ მნიშვნელობას ქვეყნის მორწყვის საქმეში, ²² და, მაშასადამე, მიწათმოქმედების, ე. ი. ყველა წინაკაპიტალისტური ფორმაციებისათვის მეურნეობის ყველაზე უმნიშვნელოვანესი დარგის, განვითარებაში. მაგრამ ჩვენთვის ცხადზე უცხადესია, რომ თვით ამ ხელოვნური ნორწყვის სისტემის ორგანიზაცია, მაშასადამე, იმ უდიდესი მდინარეების ჩვენს დროისათვისაც განსაკვიფრებელი, გრანდიოზული, არხების საფუძველზე გამოყენება იმ თავითვე განსაზღვრული იყო არსებობსათვის ბრძოლის პროცესში შექმნილი და დაგროვილი საწარმოო ძალებით, რაშიაც უნდა ვეძიოთ, როგორც თვით ხელოვნური მორწყვის სისტემის ჩამოყალიბების სახეობა, ისევე საწყისებიც თვით საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა, ამ სისტემის რეგულარული ექსპლოატაციის საფუძველზე რომ უნდა შექმნილიყო.

მარქსი როდი უარყოფს გეოგრაფიული ფაქტორის გავლენას საზოგადოების განვითარებაზე. მაგრამ მარქსისათვის ყოველად მიუღებელია ჩვენ მიერ ზემოდ ამოწერილი პლენანოვის დებულება, რომ თითქოს გეოგრაფიული ფაქტორი განსაზღვრავდეს, კარნახობდეს საზოგადოებრივი ურთიერთობის ფორმებს. გეოგრაფიული ფაქტორები ეკონომიური თვალსაზრისით განიყოფება ორ დიდ ჯგუფად: საარსებო საშუალებებისა (ნოყიერი ნიადაგი, ნადირით მდიდარი ტყე) და შრომის საშუალებების (ჩანჩქერები, მადნეულით მდიდარი ნიადაგი) მიხედვით. რაც უფრო დაბალა კულტურა მით უფრო გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს პირველს, ხოლო რაც უფრო მაღალია იგი, ეს მდგომარეობა ენიჭება მეორეს. ამასთანავე ერთად, როდესაც ჩვენ ვიხილავთ საზოგადოებრივი მდგომარეობის საკითხს, ერთი წუთითაც არ უნდა იქნას გაშვებული მხედველობიდან კლასობრივობის მომენტი. ამასთანავე „ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები მხოლოდ ზედმეტი შრომის შესაძლებლობას იძლევა, მაგრამ არასოდეს არ ქმნის თავისთავად ზედმეტ შრომას“; მეორეს მხრივ, ვიდრე შრომის ნაყოფიერება განსაზღვრულ საფეხურს არ მიღწევს, მუშას არ მოეპოება ზედმეტი დრო, ურომლისოდ არ არსებობს ზედმეტ შრომა და, მაშასადამე, შეუძლებელია არსებობდეს ექსპლოატაციის ესა თუ ის ფორმაც.

კ. მარქსი სწერს, რომ „დედამიწა ადამიანის საზრდოს თავდაპირველი საკუქნაოც არას და შრომის საშუალებათა თავდაპირველი არსენა-

²². Сунь-Ят-Сен — Капиталистическое развитие Китая, 24 — 26.

ლიცოა²³; მაგრამ ამასთანავე ერთად მხედველობიდან როდი უშვებს გარემოებას, რომ წარმოების საშუალებათა მეპატრონის (მონათმფლობელის, ფეოდალის, კაპიტალისტის) უშუალო ურთიერთობა უშუალო მწარმოებლისადმი (მონისადმი, ყმისადმი, პროლეტარისადმი), ურთიერთობა, რომლის ყოველი მოცემული ფორმა (მონობა, ბატონყმობა, კაპიტალიზმი) ყოველთვის ბუნებრივად შეესაბამება შრომის საშუალებათა განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს და ამიტომაც შრომის საზოგადოებრივ საწარმოო ძალასაც — არის ეს ქვაკუთხედი, რომლის მიხედვითაც უნდა ახსნილ იქნას მთელი საზოგადოებრივი წყობილების საიდუმლოება; ამასთანავე ერთად როგორც მარქსის სწერს ეს არ ეწინააღმდეგება იმას რომ „ერთსადაიმავე ეკონომიურ ბაზისს — ერთსადაიმავეს მთავარ პირობათა მხრივ — დაუსრულებელივ სხვადასხვაგვარ ემპირიულ გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასიულ ურთიერთობათა, გარედან მომქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვ. წყალობით — თავის გამოვლინებაში შეუძლია გამოააშკარავოს დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები, რომელთა გავება შეიძლება მხოლოდ ამ ემპირიულად მოცემულ გარემოებათა ანალიზის წყალობით“²⁴.

აი, ის უდიდესი მნიშვნელობის მქონე მარქსიზმის მეთოდოლოგიური დებულება, რომელიც ზეპირად უნდა იცოდეს ყოველ მარქსისტ მკვლევარმა ისტორიისა და კერძოთ აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიისა, რომელშიაც ბუნებრივ პირობებმა უდაოდ დიდი როლი ითამაშეს, მაგრამ მთავარ პირობათა მხრივ, ერთდაიგივე ეკონომიური ბაზისი, მართალია სხვადასხვაგვარ ემპირიულ გარემოებათა გავლენით აშკარადდება დაუსრულებელ ვარიაციებში და გრადაციებში, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით, ყველგან და ყოველთვის, ძირითად ხაზებში, ერთ და იმავე საზოგადოებრივ ურთიერთობას წარმოშობს და განავითარებს.

* * *

ახლა ჩვენ შეგვიძლია შევჩერდეთ კიდევ ერთ სინტერესო საკითხზე. სახელდობრ იმ პირობებზე, რომლებმაც გამოიწვიეს „აზიური წარმოების წესის“ შესახებ მარქსისა და ენგელსის მიერ მოცემული შეხედულება და საკითხზე, თუ მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრებით კაცობრობის ისტორიული განვითარების სქემად მიღებულ წინაკაპიტალისტურ — პირველყოფილ, ანტიკურ, ფეოდალურ — ფორმაციებში, თუ რომელს უნდა მიეკუთვნოს ის დახასიათებანი, რომელსაც მოცემულია მარქსისა და ენგელსის თხზულებებში „აზიური ფორმაციის“, „აღმოსავლური საზოგადოების“, „პირველყოფილ ინდური თემის“, წარმოების აზიური წესის“ სპეციფიკურობათა დახასიათების სახით.

ლ. მადიარი და „აზიური ფორმაციის“ სხვა დამკველბე ხშირად აღნიშნავენ რომ, ვითომ, მარქსის მიერ აზიურ საზოგადოებაზე

²³. კ. მარქსი — „კაპიტალი“ I, თავი XIV, 457, თავი V, 140.

²⁴. K. Маркс — „Капитал“, III, II, 267. კურსივი ჩვენია.

თავისა შეხედულების ჩამოყალიბებაში ერთგვარი გავლენა იქონია ჰეგელმა, რომელიც თავის „ისტორიის ფილოსოფიაში“ კაცობრიუ-ბის ისტორიული განვითარების პერიოდებად დაყოფის შედეგად „აღმოსავლეთურ მსოფლოს“, რომელშიაც შედიან ჩინეთი, ინდოეთი, სპარსეთი, ეგვიპტე და სხვ., როგორც პირველ პერიოდს. ჰეგელის ისტორიოსოფიის შესახებ ჩვენ თავის ადგილას გვქონდა მსჯელობა²⁵ და აქ არ შევჩერდებით. მხოლოდ მაღარას ამ უკანასკნელი მოსაზრების შესახებ უნდა ითქვას, რომ ის აშკარად შემცდარია; რაც თუნდაც იქიდან სჩანს, რომ მარქსი და არც ენგელსი იმ დროიდან დაწყებული, როდესაც მათ ანგარიში გაასწორეს „ძველ ფილოსოფიურ სწილითან“, ვიდრე 1859 წლამდე არსად, ერთი ზიტყვითაც, არ იხსენიებს „აზიურ ფორმაციას“. ხოლო უფრო ადრე კი, როდესაც იგი ნაწილობრივ კადე ჰეგელანელი იყო, სახელდობრ 1843 წელს იხსენიებს საზოგადოებრივი განვითარების „აზიური დესპოტიის ტიპს“, რომელსაც უპირისპირებს ანტიკურ ურთიერთობის ფორმას²⁶. აქედან: მარქსი და ენგელსი რომ ამ პერიოდში (1845 — 1859 წ. წ.) ამ საკითხის გარშემო ჰეგელის გავლენის ქვეშ ყოფილიყვნენ, თავისთავად ცხადია, არ დაივიწყებდნენ სათანადო ადგილებში „აზიური ფორმაციის“ შესახებ თავიანთი აზრების გამოთქმას. ხოლო, თუკი, სამოციანი წლებიდან დაწყებული მარქსი და ენგელსი უკვე აყალიბებენ შეხედულებას „აზიური წარმოების წესზე“ ეს ცხადია იხსენება არა ჰეგელის გავლენით, არამედ ისტორიოგრაფიის იმდროინდელი მდგომარეობით.

ახლა კი განვიხილოთ, თუ რა „ბედი“ ეწვია ისტორიოგრაფიის შემდგომი განვითარების წყალობით თვით მარქსისა და ენგელსის ხელში „აზიური წარმოების წესის“ საკითხს (ჩვენ უკვე ზემოდ დავინახეთ, თუ როგორ ანვითარებენ ამ საკითხში მარქსიზმს ლენინი და სტალინი).

„წარმოების აზიურა წესი“ მარქსისა და ენგელსის თხზულებებში განიხილებოდა როგორც ყველაზე ადრინდელი ტიპი თანამიმდევარ პროგრესიულ ფორმაციებს შორის. მაგალითად, მარქსი სწერს: „ფართო მონაზულობით შესაძლებელია აზიურ, ანტიურ, ფეოდალურ და თანამედროვე ბურჟუაზიულ წარმოების წესს საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის პროგრესული ეპოქები ეწოდოს“, — როდესაც ფორმაციების ჩამოთვლა ხდება წარსულიდან თანამედროვეობისაკენ; ხოლო მაშინ, როდესაც მარქსი მათ ჩამოთვლის თანამედროვეობიდან წარსულისაკენ მიმავალი ხაზით, იგი სწერს: „ბურჟუაზიულმა ეკონომიამ მხოლოდ მაშინ მიიღწია ფეოდალური, ანტიური და აღმოსავლეთური საზოგადოების გავებას, როგორც კი ბურჟუაზიული საზოგადოებრივ, თვითკრიტიკა დაიწყო“ და სხვ.²⁷.

²⁵. პ. გუგუშვილი — „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“, 1933, 16 — 24.
²⁶. К. Маркс — „Критика философии государственного права Гегеля“. (Маркс и Энгельс — „Сочинения“, I, 1928, 557).
²⁷. გ. მარქსი — „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, 1932, 42, 30.

ამგვარად, მარქსის მიერ „აზიური წარმოების წესი“ განიხილება როგორც ყველაზე ადრინდელი საზოგადოება. ახლა კიდევ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ამ საზოგადოებას მარქსი და ენგელსი ახასიათებენ როგორც პირველყოფილ თემურ ურთიერთობას. მაგალითად მარქსი სწერს „მუშასა და წარმოების საშუალებათა თავდაპირველ ერთანობას — აქ ჩვენ გვერდს უვლით ურთიერთობას მონობის დროს, როდესაც მუშა თვითონ ეკუთვნის შრომის ობიექტურ პრობებს, — აქვს ორა მთავარი ფორმა: აზიური თემური (პირველყოფილი თემი) და წერილი საგვარეულო სასოფლო მეურნეობის“²⁸. ანდა კიდევ: „ინდოეთის პირველყოფილი მცირე თემები, რომლებიც ნაწილობრივ დღესაც განაგრძობენ არსებობას, დამყარებული არიან სათემო მიწათმფლობელობაზე, მიწათმოქმედების უშუალო კავშირზე ხელოსანობასთან და შრომის მტკიცე დანაწილებაზე, რომელიც ახალი თემების დაარსების დროს წარმოადგენს მზა გეგმას და სქემას“. ხოლო „შესავალში პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს წინაკაპიტალისტურ ფორმაციების შესასწავლად და რომელიც ერთგვარ პროტოტიპს წარმოადგენს „პოლიტ. ეკ. კრიტიკისათვის“ — ის წინააღმდეგობაა, მარქსი სწერს: „ისტორია... გვჩვენებს, რომ პირველყოფილ ფორმა სათემო საკუთრება იყო (მაგ., ინდოელებსა, სლავებთან, ძველკელტებში და სხვ.), ეს თემური საკუთრება დიდხანს თამაშობს მნიშვნელოვან როლს“.

ამათანავე ერთად ეს პირველყოფილი სათემო (ინდური, აზიური) საკუთრება მარქსსა და ენგელსს მიაჩნიათ, როგორც ამოსავალი პუნქტი ანტიკური (ე. ი. რომაული) და ფეოდალური (ე. ი. გერმანული) საკუთრებისათვის. 1859 წ. მარქსი სწერდა, რომ „ამ ბოლო, დროს გავრცელდა საბაბილო ცრუ შეხედულება, ვითომ ბუნებრივად აღმოცენებული სათემო საკუთრებას ფორმასპეციფიკურად სლავური ან მხოლოდ და მხოლოდ რუსული ფორმა იყოს. ნამდვილად ეს საკუთრების პირველყოფილი ფორმაა, რომელსაც ჩვენ ვხვდებით რომაელებსა. გერმანელებსა და კელტებს შორის; ინდოეთში კი დღესაც მოიპოვება ამის მრავალგვარი ნიმუშები, თუმცა ნაწილობრივ უკვე დაშლილი სახით. სათემო საკუთრების აზიური, განსაკუთრებით ინდური ფორმების ზედმიწევნითი შესწავლა ჩვენ დაგვანახებდა, თუ ბუნებრივად აღმოცენებული სათემო საკუთრების სხვადასხვა ფორმებიდან როგორ წარმოსდგება მათი რღვევის სხვადასხვა ფორმები. ასე, მაგალითად, რომაული და გერმანული კერძო საკუთრების სხვადასხვა პირვანდელი ტიპები შეიძლება ინდური საკუთრების სხვადასხვა ფორმებიდან იქნეს გამოყვანილი“.

იმ დროისთვის, როდესაც ეს სტრიქონები იწერებოდა, ჯერ კიდევ არ იყო კონკრეტულად შესწავლილი პირველყოფილი კომუნისტური ფორმაცია. მეორეს მხრივ, ყოველად შეუძლებელი იყო განვითარების პირვანდელი წარმონაქმნის სახით წარმოედგინათ ანტიკური და, მათ უმეტეს, ფეო-

²⁸ К. Маркс — „Теории прибавочной ценности“, 1924, III, 329, 324.

დალური ფორმაციის ესოდენ განვითარებული კულტურა. ამასთანავე ერთად კაცობრიობას ისტორიული განვითარების ესეთ კოლოსალურ მიმცარს და მოაზროვნეს, როგორც იყო მარქსი არ შეეძლო არაფერი საწყისები ამ ფორმაციებისა; და, აი, მის თანამედროვე ისტორიოგრაფიამ ის მიაცანა დასკვნამდე, რომ, როგორც ანტიური ისე ფეოდალური ფორმაცია წარმოიშობიან აზიურ, ე. ი. ინდურა საკუთრების რღვევას სხვადასხვა ფორმებიდან, ხოლო ეს ინდური თემური საკუთრება, როგორც უკვე დავინახეთ განიხილებოდა როგორც საკუთრების პირველყოფილი ფორმა.

ამ შემთხვევაში მოხდა ის, რომ მარქსმა „აზიური საზოგადოება“ ნაწილობრივ, ვიმეორებთ მხოლოდ ნაწილობრივ, გააჯივრა შემდეგ აღმოჩენილ პირველყოფილ ფორმაციასთან, რომელიც ნამდვილადაც არა ამოსავალი პუნქტი როგორც ანტიკური ფორმაციისათვის (საბერძნეთი, რომა), ისე ფეოდალური ფორმაციისათვისაც. (ჩინეთი, იაპონია, რუსეთი, გერმანული სახელმწიფოები, ფრანკთა მონარქია, ინგლისი, ეგვიპტე, სპარსეთი, ოსმალეთი, საქართველო); და რომ ეს ასეა სჩანს მარქსისა და ენგელსის როგორც 1859 წლამდე, ისე მას შემდეგ დროინდელი, და განსაკუთრებით პირველყოფილი საზოგადოების აღმოჩენის მერმინდელი ნაწერებიდან.

ამის საბოლოოდ დასამტკიცებლად მოვიყვანოთ კიდევ რამოდენიმე საბუთი მარქსისა და ენგელსის ნაწერებიდან.

1843 წელს მარქსი სწერდა კერძო საკუთრებას ინსტიტუტის წარმოშობაზე რომაულ და გერმანულ ქვეყანაში „მეტისმეტად ჰკუთის მასწავლებელი იქნება, რომ აქ გავიყვანოთ ერთი და იმავე ინსტიტუტს განვითარებას პარალელი ამ ორ პოლუსს შორის... წინააღმდეგ გერმანული მათორატისა და სხვ. რომში ანდერძისათვის უფლება წარმოადგენს შედეგს კერძო საკუთრებისა. ამ უკანასკნელ წინააღმდეგობაში მდგომარეობს მთელი განსხვავება კერძო საკუთრებას განვითარებას რომაულ და გერმანულ ტაპს შორის“²⁹.

1845 წელს მარქსი და ენგელსი სწერენ: „საკუთრების პირველი ფორმა, როგორც ანტიკურ მსოფლიოში, ისე საშუალო საუკუნეებში (ე. ი. ფეოდალურ ურთიერთობაში — პ. გ.) ეს არის — ტომური (ე. ი. პირველყოფილი სასოფლო თემური) საკუთრება, რომელიც გამოწვეული იყო რომაელებში უმთავრესად ომიოთ, ხოლო გერმანელებში — მეჯობებით“³⁰.

1858 წელს მარქსი სწერს რომ „რომაული და გერმანული კერძო საკუთრების ხვადასხვა პირვანდელი ტიპები შეიძლება ინდური საკუთრებას სხვადასხვა ფორმებიდან იქნეს გამოყვანილი“³¹

²⁹. Маркс и Энгельс — „Сочинения“, I, 635.

³⁰. Маркс и Энгельс — „Сочинения“, IV, 1933, 452.

³¹. კ. მარქსი — „პოლიტ. ეკონომ. კრიტიკისათვის“, 1932, 54.

1867 წელს დამთავრებულ „კაპიტალში“ ვკითხულობთ: „წერილი გლეხური მეურნეობა და დამოუკიდებელი ხელოსანთა წარმოება ნაწილობრივად ფეოდალური წარმოების წესის საფუძველს შეადგენს, ნაწილობრივად მისი დაშლის შემდეგ კაპიტალისტურ წარმოებასთან განაგრძობს არსებობას. ამავდროს ისინი კლასიკური საზოგადოების საფუძველს შეადგენენ მისი აყვავების ხანაში, როდესაც უკვე დაშლილი იყო აღმოსავლეთის პირვანდელი სათემო მფლობელობა, ხოლო მონობას ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად არ დაეპყრო წარმოება“³².

ახლა უკვე პირველყოფილი საზოგადოებას აღმოჩენის მერმინდელი ნაწერებიდან (ლ. მორგანის წიგნი გამოიცა 1877 წელს).

1881 წელს ვერა ზასულაიჩისადმი მიწერილი წერილს პირველ შავში მარქსი სწერდა: „სასოფლო თემი გერმანიაში წარმოიქმნა (ამოხეთქა) უფრო არქაიულ ტიპის თემიდან. ის მასში წარმოსდგაროგორც პროდუქტი დამოუკიდებელი განვითარებისა, და სრულებითაც არ იყო მზა სახით მოტანილი აზიიდან. იქ — აღმოსავლ. ინდოეთში — მას ვხვდებით აგრეთვე, და ყოველთფი, როგორც ფორმას უკანასკნელი ეტაპისა ანუ არქაიული ფორმაციის (ე. ი. პირველყოფილი ფორმაციის — პ. გ.) უკანასკნელი პერიოდისა“³³; კიდევ სხვა ადგილას, მარქსი სწერს: „სასოფლო თემი არის რა საზოგადოების პირველადი წარმონაქმნის უკანასკნელი ფაზისი იმავე დროს არის გარდამავალი ფაზისი მეორედი წარმონაქმნისაკენ, ე. ი. გარდამავალი ფაზისი საზოგადოებიდან, რომელიც დამყარებულია საერთო საკუთრებაზე საზოგადოებისაკენ, რომელიც დამყარებულია კერძო საკუთრებაზე. მეორედი წარმონაქმნი, იგულისხმება. შემოიცავს რიგს საზოგადოებათა, რომელნიც დამყარებულნი არიან მონობაზე და ბატონყმობაზე. მაგრამ ნიშნავს თუ არა ეს, რომ სასოფლო თემის ისტორიულ ვხამ ფატალურად (აუცილებლად — პ. გ.) უნდა მიგვიყვანოს ამ გამოსავალზე? სრულებითაც არა. მისი თანდაყოლილი დუალიზმი (ორადობა — პ. გ.) შესაძლებელს ხდის, ალტერნატივას (ორში ერთის არჩევის აუცილებლობას — პ. გ.): ან საკუთრების საწყისი იმარჯვებს მასში კოლექტიურ საწყისზე. ანდა უკანასკნელი იმარჯვებს პირველზე. ყოველივე დამოკიდებულია ისტორიულ გარემოზე, რომელშიც იგი ამყოფება“.

რას ნიშნავს ყოველივე ეს? მხოლოდ იმას, რომ, როგორც მონობაზე დამყარებული, ასევე ყმის შრომაზე დამყარებული საზოგადოება, ე. ი. როგორც ანტიკური ისე ფეოდალური ფორმაცია წარმოადგენენ „მეორედ წარმონაქმნებს“, ე. ი. როგორც პირველი ისე მეორე წარმოიშობა პირველყოფილი ფორმაციის რღვევის სხვადასხვა ფორმებიდან, სხვადასხვა ქვეყანაში და სხვადასხვა პირობებში; რადგან პირველყოფილი ფორმაციის უკანასკნელ პატრარქალურ სტადიას (სასოფლო თემს) ახასიათებს თანდაყოლილი დუალიზმი.

³² კ. მარქსი — „კაპიტალი“, I, 288.

³³ „Архив Маркса и Энгельса“, I, 272.

ამ საკითხში მარქსისა და ენგელსის სხვაობად ვაგება ეწინააღმდეგება მთელ საფუძვლებს მათი მოძღვრებისა. საქმე იმაშია რომ ანტიკური ფორმაცია გაიარეს მხოლოდ ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებში მდებარე ძველ კულტურულ ქვეყნებში „მაგალითად ძველ საბერძნეთში და რომში, რომლებიც, როგორც სწერს ლენინი, მთლიანად დამყარებულნი იყვნენ მონობაზე“³⁴; თუმცა მონობა (პატრიარქალური ფორმით) გაიარა თითქმის ყველა ხალხებში, მაგრამ როგორ მეურნეობის ყველა დარგებში გაბატონებული წესი წარმოებისა ის უცნობია აღმოსავლეთში, სადაც იყო განვითარებული საოჯახო მონობა, რაც, როგორც მარქსი და ენგელსი სწერენ არც-კი მიიღება მხედველობაში. როდესაც ლაპარაკია საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე. ამგვარად, იმ ქვეყნებში, რომლებსაც არ გაუვლიათ მონური ფორმაცია, როგორც მეორედი წარმონაქმნი, ჩვენ გვაქვს ფეოდალური ფორმაცია, როგორც მეორედი წარმონაქმნი, ე. ი. როგორც ურთიერთობა, რომელიც წარმოიშვება პირველყოფილი ფორმაციიდან.

ყოველივე ეს ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რადგან ჩვენს სინამდვილეში მოიპოვებინ „კრიტიკულად“ მოაზროვნე „ისტორიკოსები“, რომლებსაც ეს ქეშმარიტება დღემდე ვერ გაუგიათ და, რომლებიც, ამგვარად არაბრძალბირ იცავენ აზიური ფორმაციის განსაკუთრებულობას. ეს ის ხალხია რომლებსაც — დაოს ჩუან-ცუის მსგავსად, რომელიც სიზმარაა და სინამდვილეს შორის ვერ ერკვეოდა,³⁵ — თავისი უბადრუკი უმეცრება და ლაყე ტვინით ნაბოდვარია მარქსაზმ-ლენინიზმი ჰგონია. ასეთ „ისტორიკოსს“ ჩვენ შეგვიძლია პირდაპირ ვუთხრათ ის სიტყვები, რომლებსაც თავის დროზე ფრ. ენგელსმა კ. მარქსის „კრიტიკოს“ ლუი ბრენტანოს მსგავსი მოქმედებისათვის გაუმეორა: „Asinus manebis in secula seculorum!“

აქ, მაგალითად, უნდა აღინიშნოს, რომ ა. ვ. შმიდტი თავის შრომაში — „პირველყოფილ საზოგადოებაზე მარქსის შეხედულებათა განვითარებობს შესახებ“ — დაასკვნის, რომ მორგანის წიგნის გამოსვლის შემდეგ, სახელდობრ 1881 წელს ვერა ზასულთისხისაღმი მიწერილი წერილებს შვეტში მარქსი თითქმის იცავს „აზიური ფორმაციის“ როგორც განსაკუთრებული საზოგადოებრივი ურთიერთობის ფორმას. ამ თავის „კვლევა-ძიებაში“ შმიდტი იქამდეც კი მიდის, რომ „თანაგრძნობით“ ამხელს ენგელსის „შეცდომებს“. იგი სწერს: „ენგელსი რამოდენიმედ სცდებოდა“, როდესაც „კონუნისტური პარტიის მანიფესტის“ დებულებას, რომ „ისტორია დღემდე არჩებული მთელი საზოგადოებასა არის კლასთა ბრძოლის ისტორია“.

³⁴. Ленин — „Сочинения“, XXIV, 374.

³⁵. ჩინური იგავი დაოს (ქურუმ) ჩუან-ცუის შესახებ: როგორც ძილში ჩუან-ცუს თავისი თავი პეპელად დაეისზმრა; იგი დაფრინავდა ყვეილებზე და არ იცოდა რომ ნამდვილად იგი არის ჩუან-ცუი. როდესაც ბოლოს გაიღვიძა მან ვერაფრით ვერ შესძლო გადაეწყვიტა საკითხი: ჩუან-ცუიმ სიზმარში დაინახა, რომ ის პეპელაა, თუ ესლა პეპელას ესაზმრება, რომ ის ჩუან-ცუია? და ხომ არ იყო აქ უბრალო ორი გადაქტევა რაღაც ერთარსებაში?

უკეთებდა ცნობილ შენიშენას იმის შესახებ, რომ იგი შეეცება მხოლოდ წერილობით გადმოცემულ ისტორიას. შმიდტის აზრით პირველყოფილი საზოგადოებრივი ფორმა მარქსსა და ენგელსს თავდაპირველად (ე. ი. მან-ნიფესტის "შედგენის პერიოდში") წარმოდგენათ, როგორც კერძო საკუთრებაზე დამყარებული საზოგადოების კლასობრივი ისტორია. მაშასადამე, თითქოს მათი წარმოდგენით კლასებმა და კერძო საკუთრებამ ყოველთვის არაებობდა.

მაშინ როდესაც, იმავე წელს ენგელსის მიერ დაწერილ „კომუნისმს პრინციპებში“, რომელსაც ერთგვარი პროტოტიპია „კომუნ-სტური მან-ნიფესტისა“, ნათქვამია: „ყოველგვარი ცვლილება საზოგადოებრივ წყობა-ლებაში, ყოველი გადატრიალება საკუთრების პირობებში წარმოადგენენ აუცილებელ შედეგს ახალ საწარმოო ძალთა განვითარებისა, რომლებსაც არ შეესაბამებიან საკუთრების ძველ ურთიერთობათ. ამგვარად წარმოიშვა კერძო საკუთრებაც, რომელიც აგრეთვე ყოველთვის არ არსებობდა“ (იხ. „Cor.“ V, 473). ამასთანავე ერთად, მარქსის მიერ სამოციანი წლების დასაწყისში (1853) დაწერილ წერილებში ინდოეთის შესახებ მრავალჯერაა მოცემული მიწის საერთო საკუთრებაზე დამყარებული პირველყოფილ თემების დახასიათება. ხოლო იმავე წელს იმავე გაზეთში („ნდგ-ორკის ტრებუნა“) დაბეჭდილ წერილში ინგლისის შესახებ კ. მარქსი სწერდა: „კლანში (ე. ი. საგვარეულო თემში — პ. გ.) ყოველ შემთხვევაში მიწა წარმოადგენს საკუთრებას გვარისა, რომლის შიგნით, პიძსლითი ნათესო-ბის მხედვით, არსებობენ ისეთი განსხვავებანი საზოგადოებრივ მდგომარეობაში, როგორც ყველა ძველ აზიურ საგვარეულო საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში“. აქ გარდა იმისა, რომ მარქსი პირდაპირ ლაპარაკობს მიწის საზოგადოებრივ ე. ი. თემურ (კლანურ) და არა კერძო საკუთრებაზე, ამასთანავე ერთად აღნიშნავს, რომ კლანური (ე. ი. შოტლანდური გვარის) პისტემა ისევეა ორგანიზებული, როგორც ძველი აზიური საგვარეულო საზოგადოებანი. მაშასადამე, აქედან ასე აშკარად სჩანს, აგრეთვე ფეოდალიზმისა და ე. წ. „აზიური საზოგადოების“ იგივეობაც. ამაში მკითხველი მით უფრო დარწმუნდება, როდესაც იგი იმავე წერილში გაეცნობა, თუ როგორ აგვიწერს ქვემოდ მარქსი შოტლანდური კლანები, საფუძველზე, ე. ი. პირველყოფილი საგვარეულო წყობილების საფუძველზე ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებას.

შემდეგ სამოციანი წლების მიწურულს (1858) თავი, „პოლიტ. ეკონომიის კრიტიკისათვის“-ში მარქსი სწერდა: „დასასრულ, თემური შრომა მისი ბუნებრივად აღმოცენებული ფორმით, როგორც ჩვენ მას ყველა კულტურულ ხალხთა ისტორიის ბეჭეზე ვპოულობთ. აქ შრომის საზოგადოებრივი ხასიათი, ცხადია, წარმოსდგება არა იმ გზით, რომ ცალკე ინდივიდუუმის შრომა საყოველთაოებს აბსტრაქტულ ფორმას, ანუ მისი პროდუქტი საყოველთაო ეკვივალენტის ფორმას იღებს. აქ წარმოების წინამძღვარია თემური წყობილება, რაც ხელს უშლის, რომ ცალკე პიროვნების შრომა კერძო შრომად და მისი პროდუქტი კერძო პროდუქტი იყოს, და რის გამოც ცალკე შრომა, უფრო, გვევლინება უშუალოდ როგორც საზო-

გაღობრივი ორგანიზმის წევრის ფუნქცია“. რას ნიშნავს ყოველივე ეს
ძნობად იმა, რომ ამ შემთხვევაში კ. მარქსი ჩვენ აგვწერს კოლექტიურ
საწყისებზე დამყარებული საზოგადოებრივ ურთიერთობას.

მაგრამ ჯერ კიდევ „გერმანულ იდეოლოგიაში“ (1845) მარქსი და
ენგელსი სწერდნენ: „კერძო სამართალი ვითარდება პარალელურად კერ-
ძო საკუთრებისა, ბუნებრივად განვითარებული კოლექტიურობის დაშლის
პროცესიდან, რომლებშიც კერძო საკუთრების და კერძო სამართლის განვი-
თარება არ ქონდა შემდგომი სამრეწველო და სავაჭრო შედეგები რადგან
მათ, წესი წარმოებასა უცვლელი რჩება. თანამედროვე ხალხებში, რომ-
ლებშიც ფეოდალური საზოგადოებრივობა გახრწნეს მრეწველობამ და ვა-
ჭრობამ, კერძო საკუთრებისა და კერძო სამართლის წარმოშობით დაიწყო
ახალი ფაზა, რომელიც შემდგომი განვითარების უნარიანი აღმოჩნდა“.
შემდეგ აქვე მარქსი და ენგელსი არა ერთხელ ლაპარაკობენ თემურ და
ტომურ საკუთრებაზე, მაგალითად: „პირველი ფორმა საკუთრებისა, რო-
გორც ანტიურ ქვეყნებში, ისე საშუალო საუკუნეებში, ეს არის — ტომურ
საკუთრება“, ე. ი. თემური საკუთრება, კოლექტიური საკუთრება
რაც დამახასიათებელია პირველყოფილი კომუნისტური ფორმაციისა.

ამგვარად, აქედან ის აზრი გამომდინარეობს, რომ ენგელსის სიტყვები:
„1847 წელს თითქმის სრულიად უცნობი იყო პირველყოფილი საზოგა-
დოების ისტორია“, როდი ნიშნავს იმას, რომ სავსებით უცნობი იყო.
მორგანის შრომამ (1877), როგორც აღვნიშნე, აუარებელი ფაქტიური მა-
სალებს თავმოყრილ ხელი შეუწყო მარქსსა და ენგელსს მხოლოდ საბო-
ლოოდ ჩამოეყალიბებინათ, მეტი კონკრეტიზაცია შეეტანათ, მათ მიერ
კერძო საკუთრებისა და კლასების წარმოშობის შესახებ, უკვე დიდი ხნის
წინათ განვითარებული შეხედულებებისათვის.

მაგრამ შმიდტი კიდევ შორს მიდის; ის მარქსსა და ენგელსს სამოციან
წლებამდე ბიოლოგიკებადაც კი აცხადებს, რომლებიც ცხოველთა და
ადამიანთა საზოგადოებას ერთმანეთში ურევენ! ჩვენმა „კრიტიკოსმა“ აქ
ყოველგვარ მოლოდინს გადააქარბა. მართლაც რომ „საქირო არაა ინდო-
ელი იყოს კაცი, რომ თავყვანი სცეს ძროხასა აბაბალას და აუპიტერი იყოს, რომ
ხარად გადაიქცეს!“.

ახლა მოუსმინოთ ფ. ენგელსს, თუ რას სწერს იგი ამავე საკით-
ხზე ლუის მორგანის წიგნის გამოსვლის შემდეგ, როდესაც თავისი
„ოჯახის... წარმოშობის“ სახით კიდევ განავითარა მარქსიზმის მოძ-
ღვრება საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციებზე: „მორგანის უდიდესი
დამსახურება იმაშია, რომ მთავარ ხაზებში აღმოაჩინა და აღადგინა ჩვენი
წეროლობითი ისტორიის ეს პრეისტორიული საფუძველი და ჩრდილო ამე-
რიკელი ინდიელების გავრცელებულ კავშირებში იპოვა გასაღები, რომე-
ლიც უძველესი ბერძნული, რომაული (ე. ი. ანტიკური — პ. გ.) და გერ-
მანულ (ე. ი. ფეოდალური — პ. გ.) ისტორიის უმნიშვნელოვანეს დღემ-
და გადაუჭრელ ამოცანებს ხსნის“.

მამასადამე, რა აღმოაჩინა მორგანმა? — მან აღმოაჩინა პირველ-
ყოფილი საზოგადოება, ხოლო ეს უკანასკნელი კი წარმოადგენდა გასა-

ღებ, ანტიკური და ფეოდალური ურთიერთობის წარმოშობას მანამდე ვა-
დაუტყრელ ამოცანისა. თუმცა, როგორც ჩვენ უკვე დაენახეთ, მარქსისა
და ენგელსის ისტორიულ მოვლენებში გარკვევით მათმა ულტრამაგნიტურ
ლობამ, რაიც გამომდინარეობდა მათ მიერვე შექმნილ ისტორიის დაალექ-
ტურ მატერიალური გავებისაგან, შესაძლებლობა მისცა მორგანს
გნობის შექმნელ აღმოჩენამდეც ვთქვათ, რომ ანტიკური და ფეოდალური
საკუთრება წარმოიშვენ ტომური საკუთრებიდან, რომ რომაული და გერმა-
ნული საკუთრების სხვადასხვა პირვანდელი ტიპები შეიძლება ინდურა
(პირველყოფილი) საკუთრების სხვადასხვა ფორმიებიდან იქნეს გამოყვანი-
ლი“. ე. ი. მორგანის აღმოჩენამ მხოლოდ საბოლოოდ გაამართლა მარ-
ქსისა და ენგელსის მიერ დიდი ხნით ადრე წამოყენებული შეხედულება
(„შეიძლება... იქნეს გამოყვანილი“), რომელსაც ისინი მანამდეც მთელი
ნახევარი საუკუნის განმავლობაში იცავდნენ.

გამოირკვა, რომ პირველყოფილი სასოფლო თემი და მასზე უფრო
ადრე საგვარეულო თემი, რომლის მხოლოდ ინდური ტიპი იყო მანამდე
ცნობილი, ყოფილა არა სპეციალურად აზიური, არამედ საყოველთაო
მოვლენა.

ამგვარად, როგორც ფ. ენგელსი სწერს:

„ნამდვილად მიწის თემური მფლობელობა წარმოადგენს ინსტი-
ტუტს, რომელიც გვხვდება განვითარების დაბალ საფეხურზე ყოველ
ინდოგერმანულ ხალხებში ინდოეთიდან ირლანდიამდე და იმ ხალ-
ხებშიც რომლებიც ინდოეთის გავლენის ქვეშ ვითარდებოდნენ, მაგ.,
ი. ა. ვ. ე. კიდეც 1608 წ. თემური მ-წათმფლობელობა, რომელიც
არსებობდა ირლანდიის ახლად დაპყრობილ ჩრდილოეთში, ინგლი-
სელებს, ემსახურებოდა საბაბათ, რომ მიწა გამოეცხადებიათ არავს
კუთვნილებად და როგორც ასეთის მისი კონფისკაცია ექნათ ხაზინის
სასარგებლოდ. ინდოეთში დღემდე არსებობს მთელი რიგი თემური
საკუთრების ფორმებისა, გერმანიაში ეს იყო ყოველგან: დასავლეთ
ევროპაში და აგრეთვე პოლონეთში და მალდოროსიაში თემური
მფლობელობა განვითარების გარკვეულ საფეხურზე შექმნა ბორ-
კილად სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში და სულ უფრო და უფრო
ისპობოდა. ველიკორუსეთში ის დღემდე შენარჩუნებულ იქ-
ნა და უწინარეს ყოვლისა წარმოადგენს იმის მოწამეს, რომ სასოფ-
ლო-სამეურნეო წარმოება და მისა შესაბამი სოფლის საზოგადო-
ებრივი პირობები იმყოფებიან აქ კიდეც ძლიერ დაბალ საფეხურზე,
რაიც მართლაც ასე არის. რუსი გლეხი ცხოვრობს და შრომობ მხო-
ლოდ თავისა თემის ფარგლებში; მთელი დანარჩენი ქვეყანა მის-
თვის არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ის ერევა ამ მოს თემ-
ში... და ეს იმ ხარისხით, რომ სრულიად ერთი და იგივე სიტყვა „Мир“
ნიშნავს ერთის მხრივ მსოფლიოს, და მეორეს მხრივ „გლეხთა თემს“.
მთელი „Мир“-ი, მთელი მსოფლიო გლეხ-სათვის ნიშნავს თემის წევ-
რთა კრებას... ასეთი სრული ცალკეულობა ერთმანეთშორის ცალკე

თემებისა, რომელიც ჰქმნის მთელ ქვეყანაზე თუშცა ერთგვარ, მარამ ამავე დროს პირდაპირ დაპირისპირებულ საზოგადოებრავ ინტერესებს, წარმოადგენს ბუნებრივ საფუძველს აღმოსავლეთის დესპოტიისა და ინდოეთიდან რუსეთამდე, ეს საზოგადოებრივი ფორმა, იქ სადაც ის მოველინა გაბატონებულად, ყოველთვის შობდა ასეთს“³⁰.

მაშასადამე, აღმოჩნდა რომ, როგორც ენ გ ე ლ ს ი შენიშნავს „კომუნისტური მანიფესტის“ მერმინდელ გამოცემაში, — „სოფლის თემი საერთო მიწათმფლობელობით იყო პირველყოფილი ფორმა საზოგადოებისა ინდოეთიდან დაწყებულ ირლანდიამდე“. ხოლო მათი შემდგომი განვითარებას თავისებურება იმაშია, რომ სადაც ძველი თემი გადაჩა, იგი ათაჲი წლებში განმავლობაში უტლანქესა სახელმწიფოებრივი ფორმის, აღმოსავლური დესპოტიზმის საფუძველს წარმოადგენს ინდოეთიდან რუსეთამდე. მხოლოდ იქ, სადაც იგი დაიშალა, ხალხები წინ წავიდენ დამოუკიდებლად და მათი უახლოესი ნაბიჯი ეკონომიურო პროგრესს გზაზე მდგომარეობდა წარმოების გაძლიერებასა და განვითარებაში მონური შრომის შემწეობით.

მაგალითად რუსულ თემმა იარსება მთელი საუკუნეები, ისე რომ მისგან არასოდეს არ გამოვლინებულა მისწრაფება თვით თავისთავისაგან განვითარება მალალი ფორმა საზოგადოებრივი საკუთრებასა; ის აქ არ არის ისევე, როგორც არ იყო გერმანულ მარკაშიაც, კელტურ კლანშიაც, ინდურ და სხვა თემებშიაც პრაქტიულ-კომუნისტური წყობილებით. ყველა ისინი დროთა ვითარებაში, გავლენით მათი გარშემომცველი ანუ თვით მათ საკუთარ წილში წარმოშობილ და თანდათან მათში გამჯდარ საჭონლური წარმოებასა და გაცვლისა, ცალკე ოჯახებსა და ცალკე პირებს შორის, სულ უფრო და უფრო ჰკარგავდენ თავიანთ კომუნისტურ ხასიათს და იქცეოდენ ურთიერთის მიმართ დამოუკიდებელ მიწათმფლობელ თემებად.

ყოველივე აქედან იმ დასკვნის გამოყვანა შეიძლება, რომ პირველყოფილ ფორმაცის აღმოჩენის შემდეგ ე. წ. „აზიური ფორმაცია“ ეკუთვენს უკვე არა მარქსიზმის მეთოდოლოგია, არამედ მარქსიზმის ისტორიის კატეხს. ხოლო აქამდე მარქსისა და ენ გ ე ლ ს ი ს ნაშრომებში „აზიური წარმოება წესის“ ქვეშ მოცემული დახასიათებანი და ანალიზი საზოგადოებრივი განვითარებისა უნდა გაგებულ იქნას ამგვარად, რომ მინიშნებები, რომლებიც მოცემულია საერთო მიწათმფლობელობაზე დამყარებული საგვარეულო და ნაწილობრივ სასოფლო თემის სახით, — რასაც მარქსი ხშირად „ძველ-ჩინურაიც“ უწოდება, — წარმოადგენს პირველყოფილი ფორმაციის, სახელდობრ მისი უკანასკნელ სტადიის, როდესაც უკვე მოცემულია ექსპლოატაციის ანუ თუ იგი გარკვეული ფორმებ, თავისებურებათა დახასიათებას; მთელი დანარჩენი ნაწილი კი, თავისთავად ცხადია, მიეკუთვნება აღმოსავლეთურ ხალხებში (ჩინეთი, ინდოეთი) განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის სპეციფიკურობათა დახასიათებას.

³⁰ Энгельс — „Очерки социальной жизни России“, 13 — 14 და 22 — 23.

დაასრულ, უნდა დავსძინოთ, რომ წინასიტყვაობის ფარგალი სამშუ-
ხაროდ საშუალებას არ იძლეოდა ეს დასკვნა კიდევ ერთხელ დაგვემტკ-
ცებია თანამედროვე ისტორიოგრაფიის განკარგულებაში მყოფი ფაქტუ-
რი მასალებით — კონკრეტული ისტორიით: ცხადია, იმედს ვერ შეველევი,
რომ ახლო მომავალში საშუალება მექნება ამ საკითხზე ჩემს ხელში და-
გროვილი მასალები წარუდგინო დანტიერესებულ მკითხველ საზო-
გადობას.

„აზიური წარმოების წესის“ გარშემო წარმოებული დისკუსიის ლიტერატურა:
Е. Иolk — „К вопросу об азиатском способе производства“ („N. S. M.“, 1931 № 3);
С. М. Дубровский — „К вопросу о сущности азиатского способа производства, феодализма, крепостничества и торгового капитала“ 1929; „Спорные вопросы методологии истории“ 1930; „Против механистических тенденций в исторической науке“ 1930; „Дискуссия об азиатском способе производства“ 1931; „Об азиатском способе производства“ 1930; **Е. Иolk** — „К вопросу об основах общественного строя древнего Китая“ 1933; **Фокс** — „Взгляды Маркса и Энгельса на азиатский способ производства и их источники“ („Л. М.“, XIII); **Л. Мадьяр** — „К вопросу о Марксовом учении об общественных формациях“; **Л. Мадьяр** — „Очерки по экономике Китая“ 1931; **Л. Мадьяр** — „Экономика сельского хозяйства в Китае“ 1932; **А. И. Штуссер** — „Маркс и Энгельс об Индии“, 1930; **В. И. Равдоникас** — „К вопросу о социологической периодизации палеолита в связи с взглядами Маркса и Энгельса на первобытное общество“ (Известия ГАИМК т. IX, вып. 2); **А. Шмидт и Равдоникас** — „О развитии взглядов Маркса на первобытное общество“, 1931; **Конин и Палаян** — „Цзин-Тянь“, 1930; **Бернштам и Крычевский** — „К вопросу о закономерности развития архаической формации“, 1933; **А. Таксер** — „Проблемы общественно-эконом. формации“ (1932 „N. S. M.“ № 2); **Сафаров** — „Классы и классовая борьба в истории Китая“; **А. Ефимов** — „Концепция экономических формаций у Маркса и Энгельса и их взгляды на структуру восточных обществ“ (Историк Марксист“, т. 16); **Эж. Паппер** — „Европейско-американский империализм и китайская контрреволюция“ („Правда“ от 1/V); **М. Варга** — „Перспективы китайской революции“; **Генрих Я-н** — „К вопросу о пережитках феодализма в современном Китае“; **И. Смирнов** — „Против попытки ревизии марксистско-ленинского учения о социально-экономических формациях“; **Е. Кричевский** — „Больше марксистско-ленинской четкости в истории доклассового общества“ (Сообщения ГАИМК, № 11-12); **პ. გუგუშვილი** — „სახალხო მეურნეობის ისტორია“, განაკვეთი I, 1930; **პ. გუგუშვილი** — „ტენჯინის მარქსისტულ ისტორიის შესახებ“, 1932; **პ. გუგუშვილი** — „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“, 1933.

პაატა გუგუშვილი.

1933. 1. 20

ტფილისი.

საქართველო
2007 წლის

პარლამენტის პრეზენტი ბიბლიოთეკა

K 10.095/3